

Univerzita Palackého v Olomouci
Cyrlometodějská teologická fakulta
Katedra křesťanské sociální práce

Charitativní a sociální práce

Bc. Zuzana Mohelníková

Rodina mladistvého odsouzeného

Diplomová práce

vedoucí práce: Mgr. Hana Šlechtová, Ph.D.

2022

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a všechny použité zdroje jsem uvedla v bibliografickém seznamu.

V Poličce dne 7. 7. 2022

.....

Zuzana Mohelníková

Poděkování

Děkuji vedoucí práce Mgr. Haně Šlechtové, Ph.D. za cenné rady při psaní práce a za vstřícné a trpělivé vedení. Také bych chtěla poděkovat své rodině za podporu.

Obsah

Úvod	7
1 Rodina v kontextu současné západní společnosti	9
1.1.....	10
Funkce rodiny	10
1.2 Význam atmosféry a vztahů v rodině.....	12
1.3 Význam vztahové vazby pro dítě.....	13
1.4 Výchovné působení v rodině.....	14
1.5 Současná rodina	15
2 Základní charakteristika kriminality mládeže	17
2.1 Dynamika a struktura kriminality mládeže v ČR.....	18
2.2 Zletilé a nezletilé dítě v rodině.....	21
2.3 Rizikové chování versus delikventní chování	22
3 Faktory delikventního chování jedince	24
3.1 Endogenní faktory.....	24
3.1.1 Fyziologické faktory	24
3.1.2 Dědičné faktory.....	25
3.2 Exogenní faktory.....	26
3.2.1 Rodinné prostředí	26
3.2.2 Psychická deprivace.....	27
3.2.3 Zanedbávání dítěte	28
3.2.4 Škola a školní prostředí.....	29
3.2.5 Záškoláctví.....	30
3.2.6 Volný čas mladistvého	31
4 Prevence a trestní represe kriminality mládeže	33
4.1 Struktura prevence kriminality.....	33
4.1.1 Prevence kriminality z hlediska obsahu.....	33
4.1.2 Prevence kriminality z hlediska okruhu adresátů.....	34
4.2 Trestní represe.....	35
4.3 Systém prevence kriminality a trestní represe v ČR.....	36
5 Prevence kriminality pomocí sociální intervence v rodinách.....	38

5.1	Multidisciplinární tým v rámci pomoci ohrožené rodině	38
5.2	System včasné intervence	39
5.3	Práce s rizikovou mládeží v rámci sociální práce	40
5.3.1	Streetwork	40
5.3.2	Sanace rodiny	41
5.3.3	Sociálně právní ochrana dětí (SPOD)	43
5.4	Dobrá praxe	44
6	Kontext výkonu trestu odnětí svobody u mladistvých	46
6.1	Opatření ukládána mladistvým	46
6.2	Odnětí svobody	46
7	Metodologie výzkumu	49
7.1	Kvalitativní výzkum	49
7.2	Výzkumné otázky	50
7.3	Metody k naplnění cíle	51
7.4	Sběr dat	52
7.5	Prostředí výzkumu	54
8	Poznatky z výzkumu	56
8.1	Rodina mladistvého	56
8.1.1	Pozitivní vnímání rodiny	56
8.1.2	Trestná činnost v rodině	57
8.1.3	Rodina s kriminální zkušeností	58
8.1.4	Rodina je nejdůležitější	58
8.2	Role mladistvého v partě kamarádů	59
8.3	Volnočasové aktivity mladistvého	60
8.4	Zájem rodiny o mladistvého	60
8.5	Vzory mladistvého	61
8.6	Vliv školního prostředí	61
8.6.1	Pozitivní vztah ke škole	61
8.6.2	Přístup rodiny ke vzdělání	62
8.6.3	Šikana ve škole	62
8.7	Zkušenosti s návykovými látkami	63
8.7.1	Vliv rodiny na užívání návykových látek	63
8.7.2	Vliv drog při páčání trestné činnosti	64

8.8	Zkušenosti s OSPOD.....	65
9	Shrnutí a diskuse	67
10	Reflexe kontextu z pohledu sociální práce	70
	Závěr	73
	Bibliografický seznam	75
	Seznam zkratk	80
	Seznam tabulek a grafů.....	81
	Seznam příloh.....	81

Úvod

Rodina, v níž dítě vyrůstá, a její působení má na budoucí chování dítěte a jeho osobnostní rysy v mládí a dospělosti nezpochybnitelný vliv. Každé dítě získává určité fyziologické a psychologické dispozice a vstupuje do života s určitým genetickým vybavením, přičemž některé dispozice mohou být rizikovější než jiné. Děti vyrůstající v nestabilním rodinném prostředí, s jedním rodičem nebo v rozvedených rodinách, mohou více inklinovat k projevům nežádoucího chování. To později může vyústit v sociálně patologické jednání, které často vykazuje tzv. riziková mládež. Negativní vývoj dítěte může ovlivnit rovněž neutěšená socioekonomická situace rodiny. S nežádoucími projevy chování se stále častěji setkáváme i proto, že se v současnosti mění původní funkce rodiny a pohled na postavení rodiny ve společnosti a na rodinu jako takovou. Zmírnit dopad uvedených rizikových faktorů může systém sociální ochrany dětí, který se těmito ohroženými dětmi a mladistvými zabývá formou různých preventivních aktivit, ať už v primární, sekundární nebo terciální sféře. Pomoc je zprostředkována prostřednictvím institucí sociálně právní ochrany dětí, kurátorů pro mládež, diagnostických a výchovných ústavů, středisek výchovné péče a v neposlední řadě organizací poskytujících sociální služby v neziskovém sektoru.

System ochrany dítěte se stále mění a vyvíjí. Cílem mé diplomové práce je zmapovat rizikové faktory v rodině odsouzených mladistvých, u kterých se v důsledku rodinného zázemí mohlo objevit sociálně patologické chování, jež někdy vede až k odsouzení za spáchání provinění a uložení trestního opatření. V této souvislosti zkoumám také spolupráci rodin mladistvých s OSPOD. Ochrana dítěte by měla být řešena citlivě již formou primární prevence dříve, než v rodině dojde k problému. System pomoci a ochrany dítěte je třeba neustále zdokonalovat. Existují rodiny, které spolupracují s orgánem sociálně právní ochrany dětí i se sociální službou pro rodiny. Tedy s oběma výše uvedenými institucemi. Také rodiny, které na vlastní žádost spolupracují se sociálně aktivizační službou pro rodiny s dětmi. Ve všech aktivitách jde především o socializaci rizikového jedince a stabilizaci situace rodiny.

Mojí motivací k výběru tématu práce je, že sama pracuji jako sociální pracovnice s rodinami s dětmi v Oblastní charitě Polička, ve službě Šance pro rodinu. Při své praxi se tudíž běžně setkávám s dětmi a mladistvými s rizikovým chováním z rodin, které jsou

postiženy špatnou finanční situací, zadlužením, alkoholismem nebo jinými závislostmi, a kde vztahy mezi jednotlivými členy nefungují. Výzkumem v mé práci bych chtěla pomoci získat poznatky o rodinném zázemí mladistvých a jejich předchozí zkušenosti s OSPOD či jinými subjekty předtím, než byli odsouzeni k odnětí svobody. Získané poznatky bych následně chtěla zužitkovat ve své praxi za účelem přijmutí co nejúčinnějších opatření v rámci prevence trestné činnosti mládeže.

V následující práci se záměrně v souvislosti s trestnou činností páchanou mladistvými vyhýbám termínu trestný čin, který je jinak používán v případě dospělých pachatelů. Zákon o soudnictví ve věcech mládeže (ZSM) nahrazuje tento pojem u mladistvých pojmem *provinění* a u dětí mladších patnácti let pojmem *čin jinak trestný*.

1 Rodina v kontextu současné západní společnosti

V této kapitole se pokusím specifikovat, jak rodinu vymezují právní předpisy. Dále bude popsáno základní rozdělení rodiny a také její funkce. Vybrala jsem autory, kteří se zabývají rodinnou problematikou a jejichž pojetí mi je blízké.

Rovněž pojem rodina je nutno blíže objasnit. Za rodinu je obecně považována skupina osob vzájemně spojených příbuzenskými vztahy, manželstvím nebo adopcí. Členové rodiny žijí většinou pohromadě a vychovávají spolu děti.

Rodina je nejstarší základní společenská jednotka, která vznikla nejen z přirozeného pudu rozmnožování druhu, ale i z potřeby svoje potomky chránit, učit nebo připravovat pro život. Děti se rodí nepřipravené a bylo potřeba je ochraňovat, aby přežily. Tato potřeba o děti se starat a ochraňovat je se přenesla do současné doby. Na utváření osobnosti dítěte má však vliv i další společenství jako například škola, vrstevníci nebo pracovní kolektiv v zaměstnání. Rodina může zásadně a nezastupitelně ovlivnit vývoj dítěte v období, kdy se rozvíjí jeho základní psychické potřeby nebo jaké bude mít dítě vzory pro navazování mezilidských vztahů v budoucnosti (Matějček, 1994, s. 15).

Velký sociologický slovník (1991, s. 940) uvádí, že rodina je „původní a nejdůležitější společenská skupina a instituce, která je základním článkem sociální struktury i základní ekonomickou jednotkou a jejímiž hlavními funkcemi je reprodukce trvání lidského biologického druhu a výchova, resp. socializace potomstva, ale i přenos kulturních vzorců a zachování kontinuity kulturního vývoje.“

Český právní řád institut rodiny přesně nedefinuje. V čl. 32 Listiny základních práv a svobod odst. 1 se dočteme, že „Rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona“ a „Zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena“. Občanský zákoník uvádí v § 3 odst. 2 písm. b) zákona č. 89/2012 Sb., že pouze „rodina, rodičovství a manželství požívají zvláštní zákonné ochrany.“

Ani rakouská ústava, která je naší zákonné úpravě blízká, rodinu přímo nespecifikuje. V Evropské listině základních práv se o rodině dočteme na několika místech. Například v článku 7 je každé osobě zaručeno právo na respektování jejího soukromého a rodinného

života. Článek 9 hovoří o zaručení práva uzavřít manželství a právo založit rodinu v souladu s vnitrostátními zákony upravujícími výkon těchto práv (Mazal, 2011, s. 1–3).

Pojem rodina v 70. letech minulého století J. Máchová (1974) rozdělila na několik typů. *Orientační rodinu*, ve které se člověk narodí a vyrůstá a *prokreační rodinu*, kdy pár zakládá vlastní rodinu. Dále autorka rodinu člení na *nukleární* a *rozšířenou rodinu*. V prvním případě se jedná o tzv. základní rodinu, kde společně žijí jenom matka, otec a děti. Rozšířená rodina je oproti základní tvořena širokým příbuzenstvem jako jsou prarodiče, strýcové a tety nebo sestřenice s bratřenci.

Pokud vysvětluji pojem rodina je třeba objasnit i pojem dítě. Dítě je definováno na úrovni ústavního pořádku České republiky v článku 1 Úmluvy o právech dítěte. Dle tohoto ustanovení „se dítětem rozumí každá lidská bytost mladší 18 let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve.“ (Úmluva o právech dítěte, čl. 1) Na uvedenou mezinárodní smlouvu se odkazuje i zákon č. 359/1999 Sb., Zákon o sociálně-právní ochraně dětí, který v § 2 stanoví, že pro účely uvedeného zákona „se dítětem rozumí osoba nezletilá.“ (Zákon č. 359, § 2)

1.1 Funkce rodiny

Následující definice chápou rodinu skrz její **funkce**. Mezi základní funkce rodiny patří funkce biologicko-reprodukční, sociálně-ekonomická, socializačně-výchovná a sociálně-psychologická.

Biologicko-reprodukční funkce rodiny je důležitá jak pro samotné osoby v rodině, tak pro společnost. Tato funkce uspokojuje potřebu jedince pokračování rodu, dále jeho biologické a sexuální potřeby. Stát vytváří celou řadu sociálních výhod ve prospěch rodin. **Sociálně-ekonomická funkce rodiny** zabezpečuje členy rodiny po ekonomické stránce. Rodina také významně rozvíjí ekonomický systém společnosti, kdy se rodinní příslušníci v rámci povolání zapojují do výrobní a nevýrobního procesu. Dále je rodina významným spotřebitelem na trhu. **Funkce socializačně-výchovná** je považována za jednu z nejdůležitějších. Rodina předává svým potomkům vzory, hodnoty, základní návyky, vzorce chování a normy přijatelné v dané společnosti. Dítě se působením rodiny a její výchovou socializuje a učí praktickému životu. Samotné dítě se do procesu socializace zapojuje a je mu umožněno projevat své zájmy, potřeby a přání.

Rodina má nezastupitelnou citovou a sociální funkci, tj. **funkce sociálně-psychologická**. Rodina poskytuje dítěti základní jistotu. Podstatný význam má příslušnost jedince k rodině jako sociální skupině. Významný je pocit sounáležitosti s lidmi stejného smýšlení. Atmosféra a hodnoty, které se v rodině vytvářejí ovlivňují veškerou komunikaci v rodině. Citovou funkci rodiny nemůže žádná jiná instituce v dostatečné míře nahradit.

Funkce rodiny se vzájemně doplňují, protínají a ovlivňují. V určitých fázích života vystupuje do popředí význam pokaždé jiné funkce. Dobře fungující vztahy v rodině mají podstatný vliv na funkce rodiny a idylické soužití v ní (Kraus, 2011, s. 79–83).

Petrusek si v souvislosti s tématem rodiny všímá vázanosti života jejích členů na běh času a poukazuje, že všechny vztahy v rodině i navenek jsou vázány na biologické procesy, zrození člověka, dovršení dospělosti a smrt. Jedná se o rodinný cyklus (Petrusek, 1991, s. 941).

Dětský psycholog Zdeněk Matějček (1994, s. 16) uvádí ve své knize pohled dítěte na rodinu: „Dítě za své rodiče přijímá ty, kdo se k němu mateřsky a otcovsky chovají – a je pro ně zcela nepodstatné, zdali tihle „jeho“ lidé na to mají či nemají potvrzení z porodnice.“

V následujících odstavcích jsem vybrala kapitoly z Knihy o rodině uznávané americké psychologičky, rodinné terapeutky a sociální pracovnice Virginie Satirové. Je mi blízké, jak téma rodiny autorka chápe. V. Satirová o důležitosti rodiny říká (1994, s. 7–8): „Mezi životem v rodině a tím, jací lidé z jejích dětí vyrostou, je úzká spojitost. Jelikož se společnost skládá z jednotlivců, je velmi důležité, aby z těch, které vychováváme, byli co nejsilnější jedinci s co nejvíce kongruentním chováním. To všechno má svůj počátek v rodině. Až dozraje čas, kongruentní lidé u kormidla naší společnosti změní její charakter.“

Rodinu Satirová označuje jako „mikrokosmos světa“ a život v rodině se podle ní podobá ledovci. Ve skutečnosti se toho kolem nás děje mnohem víc, než jsme schopni sami vnímat. Autorka míní, že vnímáme pouze desetinu toho všeho. Uvnitř rodiny záleží na porozumění potřebám a citům, které jsou skryty pod „pod hladinou“ každodenních událostí.

Rodinu autorka v Knize o rodině (1994) dělí do několika skupin. „Přirozená rodina“ je rodina úplná, kde se rodičům narodí dítě, které spolu vychovávají do dospělosti. „Neúplná rodina“ je tvořena pouze jedním z rodičů, který vychovává dítě sám, protože druhý rodič chybí, zemřel nebo rodinu opustil. „Smíšenou rodinou“ V. Satirová myslí rodinu, kde děti vychovávají pěstouni, adoptivní rodiče nebo homosexuální páry. Posledním typem rodiny podle autorky je „institucionální rodina“, kdy skupina dětí je vychovávána skupinou dospělých v ústavním zařízení nebo širší rodině.

1.2 Význam atmosféry a vztahů v rodině

Neodlučitelnou součástí rodiny je její atmosféra, která ovlivňuje veškeré vztahy v rodině a celkové její fungování. V. Satirová klima rodiny dále rozděluje na zdravé a narušené. Atmosféra problémové rodiny je dobře poznat stejně jako v dobře fungující rodině. V narušené rodině je cítit chlad, smutek či negativní energie. Členové rodiny se nudí, jsou příliš zdvořilí nebo se chovají tajemně. Atmosféra ve zdravé rodině je svěží, cítit lze něhu a lásku. Členové rodiny jsou k sobě upřímní, úctu a lásku si projevují navzájem, naslouchají si a je jim spolu příjemně. Jejich vztahy jsou harmonické. Klima rodiny se také zrcadlí v obličejích lidí, kteří v rodině žijí (V. Satirová, 1994, s. 17–25).

Profesor Z. Matějček (1994, s. 17) k tématu rodiny a atmosféře v ní uvádí další poznatky: „Rodina by měla znamenat pro dítě základní životní jistotu. To je ten nejlepší vklad, který mu můžeme dát.“

Nejdůležitější potřebou v rodině pro dítě je potřeba jistoty a bezpečí. Dítě si vytváří na základě jistoty v rodině svou sebejistotu. Na základě rozmanitých podmínek v rodinách si dítě utváří velmi různé sebevědomí (Matějček, 1994, s. 15–17).

Atmosféra v rodině tedy úzce souvisí s tím, jaké jsou v rodině vztahy. Vztahové vazby v rodině nám jsou často těmi nejbližšími, a právě proto i nejkomplicovanějšími. Nejedná se pouze o vztahy mezi rodiči a dětmi, se sourozenci, ale také se jedná o vztahy s rodiči partnerů a jejich sourozenci. Také k partnerům dětí nebo jejich dětem. Ne v každé rodině všechny vztahy fungují a lidé si rozumí. V rodinách vyplývají neshody mezi příbuznými z různých příčin. Původ konfliktů může být v rozdílnosti názorů na výchovu dětí nebo třeba v odlišném politickém přesvědčení. Konflikty často vznikají v rodinách, kde žije více generací pohromadě. Naproti tomu mohou být tyto vztahy v harmonickém souladu. Všichni členové rodiny na vztazích participují (Matoušek, 2003).

1.3 Význam vztahové vazby pro dítě

V dnešní době se také často hovoří o attachmentu neboli vztahové vazbě. Jedná se o vztah mezi dítětem a pečující osobou, která dítěti poskytuje ochranu a především péči. Nejčastěji se jedná o matku. Po narození je pro dítě vztahová vazba např. s matkou životně významná. Tvoří bezpečný základ pro dítě při nejistotě a strachu. V prvních měsících života, kdy dítě zkoumá okolní svět, potřebuje pevné citové pouto nejlépe k jedné osobě. Jde především o fyzickou a psychickou blízkost zmiňované osoby. „Pochopit reakci dítěte na odloučení nebo ztrátu mateřské postavy znamená pochopit pevný vztah, který je k této postavě poutá.“ (Bowlby, 2010, s. 160) Jestliže chování pečující osoby není k dítěti stabilní a snad ho i psychicky či fyzicky ohrožuje, může dojít k poruše attachmentu. V takovém případě si dítě udělá negativní obraz o okolním světě a lidech, kteří v něm žijí. Porušená citová vazba má podstatný důsledek pro další vývoj dítěte. Vztahová vazba ovlivňuje i vnímání sama sebe i např. budoucí partnerské vztahy. Porušená vztahová vazba patří mezi faktory, které neblaze působí na chování jedince.

Existují čtyři typy attachmentu a jsou rozdělené podle toho, jak se o dítě pečující osoba stará.

Zdravý (bezpečný) attachment znamená, že pečující osoba je dítěti stále na blízku, dává mu najevo lásku a přijetí. Je citlivá a vnímavá k potřebám dítěte. Zvládá si potřeby dítěte správně interpretovat a uspokojit je. S dítětem navazuje blízký tělesný kontakt.

Pokud je chování pečující osoby pro dítě předvídatelné mluvíme o **odtažitém (vyhýbavém) attachmentu**. Chování osoby se nemění. Citová vazba je pro dítě bezpečná ale chybí mu emocionální blízkost, takže dítě plně nerozvine svoje vztahové a emoční možnosti.

U **ambivalentního (úzkostného) attachmentu** pečující osoba dítěti poskytuje fyzickou a psychickou blízkost, ale není dítěti k dispozici pořád. Chování osoby není stabilní a dítě ho nedokáže předvídat. Dítěti je osoba na blízku jenom někdy, takže se na ni dítě nemůže spolehnout a necítí se v bezpečí.

Při **dezorganizované citové vazbě** nemá dítě pečující osobu na blízku, jak by potřebovalo. Pečující osoba dítě fyzicky i psychicky ohrožuje tím, že dítě zanedbává,

může se chovat násilnický nebo užívat návykové látky. Dítě se cítí ohrožené a vystrašené a osoba ho nedokáže ochránit (Právo na dětství, Attachment [online]).

1.4 Výchovné působení v rodině

Rodiče si dle vlastního hodnotového systému volí způsob, jak vychovávat svoje děti. Důležitou roli hrají individuální předpoklady, vědomosti a schopnosti dítěte. Ve výchovných cílech by také měla být zohledněna rozumová, citová a sociální vyspělost dítěte.

Každá rodina má své hodnoty, které upřednostňuje. Tento soubor norem dle D. Reisse nazýváme rodinným kodexem (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 96). Není pravda, že děti, které byly v dětství zanedbávány svými rodiči, v dospělosti opakují stejné modely chování. Je však pravda, že rizikové chování rodičů vychází z jejich vlastních zkušeností z dětství (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 41).

Jan Čáp uvádí (1993, s. 332) následující rozdělení výchovných stylů na autokratické, slabé řízení a sociálně integrační.

Tzv. **autokratický styl řízení** je velmi direktivní. Vychovatel příliš nerespektuje potřeby a přání dítěte, trestá ho a rozkazuje mu. Dítě nemá příliš prostoru pro vlastní rozhodnutí a naučení se novým zkušenostem. Při tomto působení není prostor pro porozumění.

Naopak při **slabém řízení, tzv. „liberálním“ výchovném působení** vychovatel dítě příliš nevede a nekontroluje. Neklade na dítě mnoho nároků a nevyžaduje důsledné plnění úkolů. Větší míra autonomie dítěte k rodiči je pak negativně kompenzována absencí nastavení mantinelů norem chování a omezenou zkušeností s autoritami.

Při **sociálně integračním výchovném stylu** (někdy nazývaném poněkud nepatřičně jako demokratický) rodič dítěti nerozkazuje, učí ho spíše příkladem a podporuje jeho vlastní iniciativu. Navrhuje dítěti různé možnosti a varianty. Je chápající a uplatňuje vůči dítěti otevřený přístup. Děťmi je tento výchovný styl hodnocen nejlépe, jelikož dává přednost vysvětlení před trestem. I přesto, že v tomto modelu je možné užít napomenutí, nemělo by dominantní jednání převládat.

Jakékoliv výchovné působení dítě ovlivní v jeho chování a prožívání. Dle výzkumů psychologa K. Lewina např. autoritativní styl u dětí ukazuje podrážděnost, napětí a snahu

o dominanci či agresi vůči ostatním. Demokratický způsob vedení zase ukazuje lepší chování a lepší rozvoj vzájemných vztahů. V praxi se ukazuje, že není možné všechny případy zařadit do jednoho ze tří výchovných stylů. Při výchově je někdy třeba užít kombinace stylů. Podstatné je podporovat dítě v jeho zájmech a přispívat k jeho celkovému rozvoji a samostatnosti. Dávat dítěti pocit bezpečí, lásky a opory (Čáp, 1993, s. 332–333).

1.5 Současná rodina

Současnou rodinu profesor Blahoslav Kraus (2011, s. 78) charakterizoval jako: „Institucionalizovaný sociální útvar nejméně 3 osob, mezi nimiž existují rodičovské, příbuzenské nebo manželské vazby. Základem rodiny je dyadický pár – muž a žena, tj. nějaká forma manželství nebo partnerství. Rodina je tedy postavena na partnerství osob opačného pohlaví, které má trvalejší ráz, a na příbuzenství s ostatními členy. Výchozím znakem každé rodiny je existence nejméně jednoho dítěte bez zřetele na jeho věk.“ Tuto definici jsem vybrala, jelikož vystihuje dnešní rodinu tak, jak ji chápe většinová společnost. Autor uznává také existenci rodiny bez podmínky vzniku manželství jen za předpokladu běžného soužití dvou osob.

Současná rodina doznala velkých změn. Funkce rodiny se časem proměnila. V současnosti vznikají nové netradiční formy rodin a na ústupu je tradiční dvougenerační rodina (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 37–40). Zvyšuje se počet jednočlenných domácností a společnost se celkově atomizuje. Ve společné domácnosti spolu často žijí jen rodiče s dětmi bez širší rodiny, jak tomu bylo dříve, a také čím dál častěji žijí děti jenom s matkami. Čili se soudobá rodina zmenšuje. Rodiny se izolují od vnější společnosti a oddělují se od sebe jednotlivé generace. Lidé se nescházejí v sousedství, členové rodin spolu přestávají komunikovat, spolupracovat a tolik si nepomáhají. Svým způsobem je to únik do vlastní rodiny od dnešní zrychlené doby. Izolovanost vede k destabilizaci rodiny a k neukotvenosti v širších společenských vazbách, což má za následek, že všechny konflikty a problémy ji vyvádějí z míry.

Rodiče bývají časově vytížení a nemají čas se věnovat svým dětem. Svoji péči se dětem snaží vynahradit materiálními a finančními prostředky. Takové zanedbávání péče může vést k rozvoji deviačního chování dětí. Roste vzdělanost a kvalifikovanost žen. Emancipace žen a destabilizace rodiny může bohužel zapříčiňovat rozpad rodiny.

Socioekonomická úroveň rodin je rozdílná. Hodně domácností se pohybuje v nižších příjmových pásmech a nezřídka se příliš zadlužují (Kraus, 2008, s. 84–86).

Klinická psycholožka a psychoterapeutka Ludmila Trapková spolu se svým manželem a kolegou lékařem Vladislavem Chválou (2014, s. 88) současnou rodinu pojímají takto: „Rodina je psychosociálně organizovaná, se složitě provázanými vztahy v psychice jednotlivců i vztahů sociálních. A zároveň nelze opomíjet její biologické kořeny.“

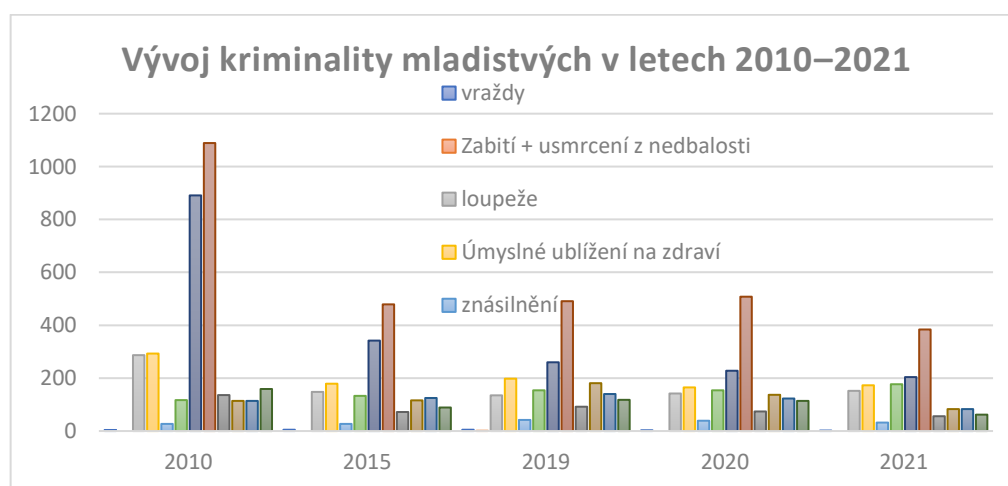
Hlavní roli při selhávání dětí hraje rodina sama o sobě. Každá rodina vychovává děti ke svému obrazu. Pokud je rodina nefunkční a nedojde k normalizaci podmínek života a výchovy v rodině zásahem zvenčí, mladí lidé v mnoha případech přejímají cynický postoj k mravním hodnotám, neúctu k lidem a neúctu ke společenským normám. Negativní chování dospělých členů rodiny přispívá k tomu, že nezletilý si negativní chování nejen osvojuje, ale učí se negativní hodnotové orientaci, která se nakonec projeví právě antisociálním chováním. To ovlivňuje zejména motivy a povahu trestných činů (Vodník, 2019, s.139).

2 Základní charakteristika kriminality mládeže

Dynamika a struktura kriminality mládeže v České republice obecně více či méně kopíruje celkovou kriminalitu ve společnosti s určitými odchylkami vycházejícími z rozdílných možností a specifických limitů mladistvých pachatelů oproti jejich dospělým protějškům.

Je nutné podotknout, že vycházíme z kriminality registrované, tedy takové, která byla oznámena či vyhledána orgány činnými v trestním řízení, zejména Policií České republiky a která byla řádně zaevidována a vykázána. Vývoj kriminality mládeže po roce 1989 zpočátku následoval trend prudkého vzestupu registrované kriminality, kdy se podíl pachatelů z řad mládeže v celkovém počtu více než zdvojnásobil. Růst počtu pachatelů z řad mládeže pak kulminoval v druhé polovině devadesátých let a od té doby registrovaná kriminalita mládeže s občasnými výkyvy stabilně postupně klesá.

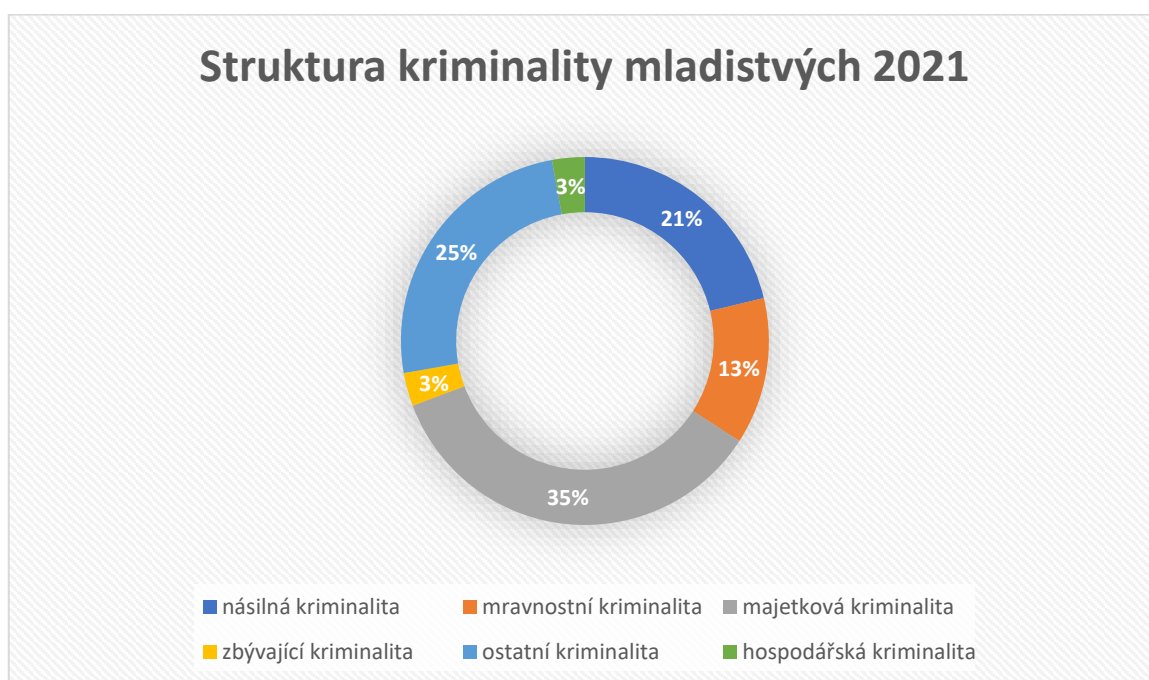
Večerka (2019, s. 487) pak konstatuje uspokojivý fakt, že: „Z pohledu absolutních čísel se v současnosti registrovaná kriminalita mladých lidí dostala pod úroveň 80. let minulého století.“ Příčiny poklesu kriminality mládeže pak můžeme kromě skutečnosti, že celorepubliková registrovaná kriminalita celkově postupně klesá, přičíst rovněž i demografickým změnám ve společnosti, které přinášejí, nižší porodnost, stárnutí populace, a tedy i nižší zastoupení mládeže ve společnosti. Svůj vliv mohou mít i změny v souvislosti s vykazováním statistik Policií České republiky a legislativní změny v trestním právu.

Obrázek 1 – Vývoj kriminality mladistvých 2010–2021 (Policie ČR)

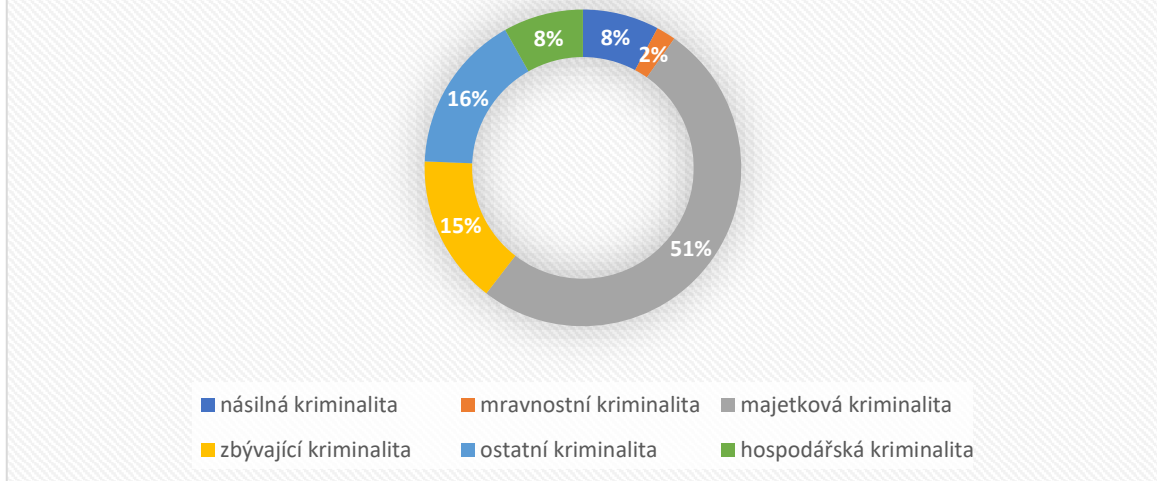
2.1 Dynamika a struktura kriminality mládeže v ČR

Rozdílnost ve struktuře kriminality mladistvých oproti dospělým pachatelům pak vyniká zejména ve vyšším zastoupení násilné a mravnostní kriminality v pomyslném koláči celkové registrované kriminality spáchané mládeží. Oproti celkové kriminalitě je u mládeže násilná kriminalita zastoupena téměř trojnásobně častěji. U kriminality mravnostní je zastoupení tohoto druhu kriminality oproti kriminalitě celkové až desetinásobné. Navíc si nelze u mravnostní kriminality nevšimnout jejího postupného nárůstu oproti ostatním druhům trestné činnosti, který je však pozorovatelný i v rámci kriminality celkové. U kriminality hospodářské, která je z hlediska ekonomických škod pro celou společnost nejzávažnější, je situace opačná a s touto formou kriminality se u mládeže setkáváme poměrně vzácně. Majetková trestná činnost je u mládeže, stejně jako v rámci celkové kriminality, zastoupena nejčastěji. Velmi často je majetková trestná činnost mezi mladistvými páchána jakožto sekundární drogová trestná činnost, kdy je hlavním motivem zisk prostředků na pořízení omamných a psychotropních látek.

Obrázek 2 – Struktura kriminality mladistvých (Policie ČR)

Struktura kriminality celkové (všichni pachatelé) 2021

Obrázek 3 – Celková struktura kriminality (Policie ČR)

Zkušenosti kriminalistů získané při odhalování a objasňování trestné činnosti mládeže poskytují další zajímavé poznatky ve vztahu ke způsobu páchaní trestné činnosti mládeže a hlavním znakům kriminality této skupiny osob. Obecně mají pachatelé mladší osmnácti let tendenci jednat více pudově, spontánně a s vidinou rychlého zisku nebo uspokojení potřeb. Motivace k páčání trestné činnosti bývá mnohdy ovlivněna momentálními emocemi. Tento faktor pak zpravidla eliminuje nějakou hlubší přípravu na spáchání činu a plánování, které pak souvisí i s tím, že ze strany pachatele nedochází k tak častému nebo důkladnému „zametání stop“ na místě trestného činu, což následně může být nápomocno při objasňování trestné činnosti policií. Způsob spáchání trestného činu tak často na první pohled působí „amatérsky“. Pachatelé ani zpravidla nemají přístup k sofistikovaným nástrojům, které by jim páčání trestné činnosti usnadnily, popřípadě k prostředkům na jejich pořízení. Na druhou stranu však bývá nezkušenost pachatele často kompenzována nepřiměřenou intenzitou útoku proti věcem ve formě doprovodného nebo zbytečného vandalizmu.

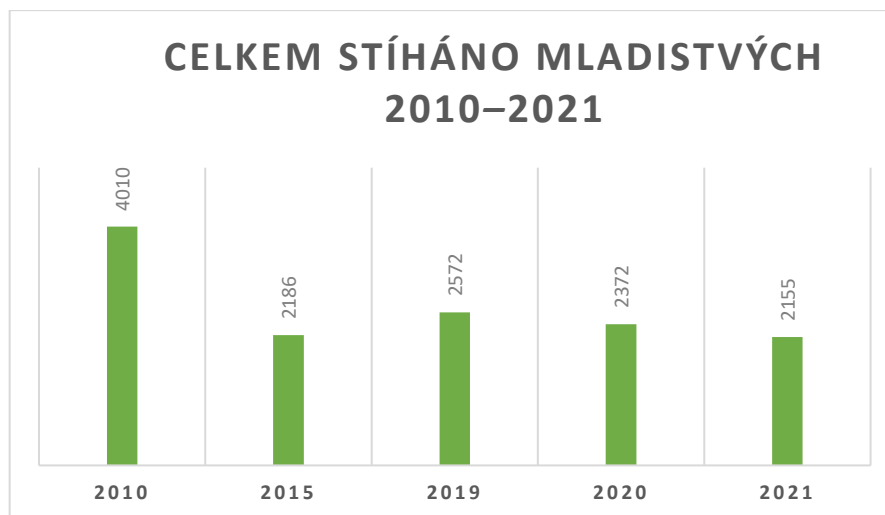
V krajních případech se u mladistvých objevují znaky až nepochopitelné míry brutality vůči oběti v případě násilné trestné činnosti. Nárůst agresivity u pachatelů, ale i osob z řad predelikventní mládeže je pak varovným signálem u jinak příznivého trendu poklesu kriminality mládeže. Rozhodnutí spáchat protiprávní delikt bývá často podpořeno užitím

alkoholu nebo i jiných návykových látek (což ale platí i u dospělých pachatelů) (Konrád, Porada, Straus, s. 322–323).

Je dokázáno, že alkohol a další návykové látky jsou spouštěči agrese a násilí. V turecké studii zahrnující dospělé, děti a mladistvé se uvádí, že ti, kdo užívají látky, spáchají 3–4krát více trestných činů (loupeže, krádeže atd.) než ti, kteří je neužívají (Şentürk Pilan, Kaya, Ozbaran, 2020, s. 19).

V potaz musí být brán i přirozený odpor proti autoritám a touha revoltovat, spojená s určitými fázemi dospívání u některých dětí či mladistvých. Mnohem častěji pak k trestné činnosti dochází ve skupině a v různých formách účastenství. Získaná kořist pak bývá rozdělována v závadové skupině a finanční prostředky bývají i společně utráceny. Pachatelé pak mnohem více podléhají tendencím pochlubit se spáchanými skutky svým vrstevníkům. I přes uvedené skutečnosti však zpravidla závadové party mladistvých nedosahují v organizovanosti úrovně organizovaných zločineckých skupin. Bohužel i organizované zločinecké skupiny někdy zneužívají pro své aktivity služeb členů mladších 18 let, kteří pak zpravidla plní méně důležité úkoly. Bývá využíváno jejich „beztrestnosti“ a touhy se prosadit a ukázat své schopnosti.

Samostatnou formou společensky škodlivého jednání hojně se vyskytujícího mezi mládeží, které ale zároveň často nedosahuje intenzity naplnění znaků skutkové podstaty nějakého provinění či činu jinak trestného, je šikana. Šikana pak může, kromě té tradiční, být páchána i prostřednictvím internetu. Rozvoj internetu a nástup nových technologií, zejména sociálních sítí, zapříčinil, že děti a mladiství tráví ve virtuálním prostoru stále více času. Lze se tedy domnívat, že různé formy internetové kriminality nebo jiného protispolečenského jednání na sociálních sítích, jsou mládeží obecně páchány častěji než mezi dospělými. (Večerka, 2019, s. 486–496, Nielsen Sobotková, 2014, s. 50–52)

Obrázek 4 – Celkem stíháno mladistvých v letech 2010–2021 (Policie ČR)

2.2 Zletilé a nezletilé dítě v rodině

Za nezletilé dítě má právní zodpovědnost zákonný zástupce, tedy buď rodič nebo jiná blízká osoba zákonem určená či pěstoun. Pojem zletilosti upravuje zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, kde se v § 30, odst. 1 uvádí, že „plně svéprávným se člověk stává zletilostí“. Zletilosti se nabývá dovršením osmnáctého roku věku. Tento předpis je dále rozveden v § 30 odst. 2, kdy zákon stanoví, že před nabytím zletilosti se plně svéprávnosti nabývá přiznáním svéprávnosti, nebo uzavřením manželství. Svéprávnost nabytá uzavřením manželství se neztrácí ani zánikem manželství, ani prohlášením manželství za neplatné (Zákon č. 89, § 30).

V souvislosti s kriminalitou mládeže je však nutno pracovat s pojmy trestního práva, které jsou obsaženy v zákoně o soudnictví ve věcech mládeže č. 218/2003 Sb., (dále jen ZSM). ZSM je trestně právní předpis, který upravuje trestní odpovědnost mladistvých pachatelů a následné sankce ukládané soudy, stejně i jako procesně právní aspekty soudnictví proti mládeži. Uvedený zákon je tak v pomyslné hierarchii trestně právních předpisů v postavení jako *lex specialis* oproti zákonu č. 40/2009 Sb., trestní zákoník a zákonu č. 141/1961 Sb., trestní řád. Laicky řečeno je ustanovení ZSM užito přednostně v těch případech, kdy je pachatel trestně právního deliktu mladistvý, popřípadě dítě mladší patnácti let.

Dle § 2 ZSM „Není-li zákonem stanoveno jinak pak se rozumí mládeží děti a mladiství. Dítětem mladším patnácti let se pak rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovrší patnáctý rok věku a mladistvým ten, kdo v době spáchání provinění dovrší

patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku.“ Je nutné zmínit fakt, že nabytí dřívější zletilosti podle norem občanského práva, například uzavřením manželství, nemá, jakkoliv vliv na nabytí plné trestně-právní odpovědnosti. ZSM dále stanoví, že trestní odpovědnost za spáchání trestně právního deliktu může v případě mládeže vzniknout mladistvému, který je zároveň v době spáchání skutku tzv. „podmíněně příčetný“, tedy je nutné, aby byl mladistvý v době spáchání činu rozumově i mravně vyspělý na takové úrovni, aby byl schopen své jednání ovládat a zároveň rozpoznat jeho protiprávnost. Dítěti mladšímu patnácti let nemůže trestní odpovědnost vzniknout. Pro úplnost ještě uvedme, že trestní právo pracuje s pojmem věk blízký věku mladistvých, což je jedna z polehčujících okolností demonstrativně stanovených § 41 zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku. Soudní praxe tuto polehčující okolnost užívá u pachatelů trestných činů, kteří v době spáchání trestného činu byli ve věku zejména od 18 do 19 let (Zákon č. 40, § 41, zákon č. 218).

2.3 Rizikové chování versus delikventní chování

Vzhledem k rozšíření zájmu o oblast chování mladistvých se vyskytuje velká nejednotnost v terminologii. Níže si uvedeme náhled na pojmosloví, které nabízí autorka Veronika Nielsen Sobotková. Rizikové chování je nadřazeným pojmem všem pojmům jako jsou predelikventní, delikventní, problémové nebo asociální chování, a tedy ve své nejtvrděší formě zahrnuje trestnou činnost mládeže. Delikvencí je u mládeže míněno spíše protiprávní jednání s nižší společenskou nebezpečností, kdežto pojem kriminalita se používá v souvislosti s páčáním závažnějších a pro společnost nebezpečnějších forem trestně právních deliktů, zejména zločinů. Dle statistik je nejčastější trestnou činností mladistvých násilí proti jednotlivci či skupině, opilství a výtržnictví, neoprávněné užívání motorového vozidla, rozkrádání, vandalismus (často i ve spojitosti se sprejerstvím), toxikomanie, prostituce, gamblerství, trestná činnost páchaná prostřednictvím internetu (Nielsen Sobotková, 2014, s. 39–41).

Rizikové chování je současnými autory považováno v období dospívání za součást vývoje jedince. Světová zdravotnická organizace (WHO) toto období označuje jako syndrom rizikového chování v dospívání. Mezi takové rizikové chování můžeme uvést experimentování s návykovými látkami, předčasný sex nebo poruchy chování a agrese. Takové chování po období dospívání odezní a ve většině případů nepřekročí hranici trestného činu. Rizikové chování bývá dokonce někdy účelné a jedinci pomáhá

zvýšit sebevědomí nebo se zapojit do skupiny vrstevníků (Nielsen Sobotková, 2014, s. 45).

Sociálně patologické chování je pojem, který se používá v sociologii a jsou jím míněny dle Freiové (1996): „nezdravé, nenormální, obecně nežádoucí společenské jevy, které jsou společensky nebezpečné či negativně sankcionované“. Nežádoucí jevy jsou však kulturně a historicky podmíněné. (Nielsen Sobotková, 2014, s. 49) Sociální patologie je tedy vědní disciplína, která se zabývá způsoby chování, které společnost vnímá jako nežádoucí. Pojem sociální patologie je spojen s prací H. Spencera, který hledal analogii mezi patologií jako nemocí a patologií jako chorobou společnosti (Fischer, Škoda, 2014 s. 15–16).

3 Faktory delikventního chování jedince

Kriminologie označuje rizikové faktory, které mohou nejenom u dítěte ovlivnit jeho vývoj a které následně mohou mít vliv na jeho pozdější kriminální chování jako determinanty. A dále je kategorizuje na endogenní a exogenní.

3.1 Endogenní faktory

Považuji za důležité uvést a vysvětlit, jak ovlivňují endogenní faktory vývoj jedince, i když se ve své práci těmito faktory blíže nezabývám. Dělíme je na fyziologické nebo dědičné.

3.1.1 Fyziologické faktory

První velkou skupinou endogenních faktorů jsou determinanty biologické. Mezi ně můžeme zařadit vrozené vlastnosti, jako například tělesná postižení, nižší intelekt, psychická charakteristika mladistvého spojená s nepříznivě nastavenou strukturou osobnosti, kde třeba do popředí přichází vyšší míra agresivity nebo naopak nižší míra empatie (Večerka, 2019, s. 496–505).

Jeden z příkladů fyziologické vlastnosti, která může ovlivnit nastartování kariéry zločinu popisuje studie G. Zimmermanna (2006) „Delinquency in male adolescents: The role of alexithymia and family structure“. Uvedená studie se zabývá alexithymií a její souvislosti s rodinou. Alexithymií můžeme označit neschopnost vyjádřit své pocity. Pojem poprvé v 70. letech představil Sifneos (1973). Jedná se o problém s emocemi, náladami, pocity, jež dotyčný neumí pojmenovat a jeho vnímavost emocí je snižena i vůči ostatním lidem. Člověk si nedokáže uvědomit dopad svých slov nebo činů na ostatní. Pro vnější okolí jednání dotyčného může působit jako bezohledné a bezcitné. Dotyčný si důsledky svého chování neuvědomuje, což ovlivňuje jeho vztahy (Musilová, 2018 [online]).

Účelem Zimmermannovy studie bylo prozkoumat souvislosti mezi alexithymií a delikvencí u dospívajících mužů (ve věku od 14 do 18 let) a zjistit, zda je alexithymie faktorem, který přispívá kriminalitě mladistvých. Studie se zúčastnilo 36 mladistvých pachatelů ze specializovaných zařízení z francouzsky mluvící části Švýcarska a 46 bezúhonných mladistvých ze čtyř středních škol ve stejné oblasti. Povaha trestných činů spáchaných těmito mladistvými zahrnovala krádeže, drogovou trestnou činnost, vloupání a násilné trestné činy (tj. těžké ublížení na zdraví, loupeže, pokusy o znásilnění). Zjištění

ukázala, že adolescenti ze skupiny pachatelů dosahovali vyšší míru v testu alexithymie. Podíl ve skupině pachatelů z narušeného rodinného prostředí byl tudíž vyšší než ve skupině „nedelikventní“ populace.

Adolescenti delikventní skupiny výrazně častěji pocházeli z narušených rodin s výskytem delikvence. Výsledky naznačují, že narušená rodinná struktura a vysoká úroveň alexithymických charakteristik (zejména potíže s identifikací pocitů) jsou spojeny s kriminalitou mládeže. Současná zjištění mohou mít důležité důsledky, pokud jde o cíle terapeutických intervencí pro tyto mladé lidi. Jakmile jsou rizikové mladiství podchyceni v systému, zejména ve výchovných zařízeních, je potřeba léčby těchto mladistvých pachatelů zcela zásadní, aby se do budoucna snížilo riziko opětovného páchání trestné činnosti a zvýšila se jejich šance stát se „zdravými“ dospělými (Zimmermann, 2006).

3.1.2 Dědičné faktory

Podstatnou roli v genezi kriminálního či jiného sociálně patologického jednání mohou hrát i vrozené genetické vlastnosti, i přesto že existence onoho „genu kriminality“ se doposud nepodařilo spolehlivě prokázat. Dědičnost může výrazně ovlivnit i sklon podléhat látkovým i nelátkovým závislostem všeho druhu a rovněž to, jak alkohol či jiné omamné a psychotropní látky následně ovlivňují vnímání jedince a jeho schopnost ovládat své jednání (Večerka, 2019, s. 496–505).

3.2 Exogenní faktory

Ve své práci se zabývám exogenními faktory ovlivňujícími život mladistvého jedince, protože se týkají rodinného prostředí, vztahů, psychického rozpoložení, péče, školního prostředí i volného času. Další klíčová skupina determinantů souvisí s neuspokojivým rodinným prostředím, ve které dítě žije. Vedle biologických potřeb má každý člověk také potřeby psychické. Můžeme mezi ně uvést rozmanité podněty, dostatek pozornosti pečující osoby, stabilní prostředí, řád a například navazování vztahů k blízkým osobám.

3.2.1 Rodinné prostředí

Nejen osobnostní charakteristiky člověka mají vliv na odolnost vůči rizikovým faktorům. Prostředí, ve kterém dítě vyrůstá může mít na jeho další vývoj vliv už v prenatálním období. Některé negativní vlivy mohou být dány už v okamžiku početí. Vývoj mozku i tělesnou soustavu mohou nepříznivě ovlivnit nejenom geny, epigenetické faktory, různé vrozené nemoci a poruchy, ale i vlivy z prostředí.

Rizikové faktory v rodinném prostředí nemusí být chápány pouze v rámci úzké rodiny, ale mohou zasahovat i do širšího okruhu příbuzných nebo přátel a známých. „Někdy je obtížné zjistit, kdo vůbec do rodinné domácnosti patří, což komplikuje práci s těmito rodinami. Je u nich časté „odpojení“ od příbuzných i od místního společenství.“ (Polansky dle Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 143)

Večerka (2019, s. 498) uvádí, že „Obecně lze konstatovat, že nestabilní rodinné zázemí vytváří rizikové předpoklady kriminální kariéry dítěte.“ Neúplné rodiny, ve kterých chybí pozitivní mužský nebo ženský vzor jsou rizikové samy o sobě. Rovněž časté výměny partnerů rodičů nabourávají stabilitu prostředí, ve kterém dítě vyrůstá. Rodiny úplné mohou být na druhou stranu tvořeny rodiči, kteří výchovu dětí nezvládají z nezájmu nebo z jejich orientace na profesní život a ekonomické zajištění rodiny na úkor výchovy jako takové. Dle Sanderse (2013) je z výzkumů jasné, že když děti vyrůstají v rodinném prostředí, které je pro ně stresové, jsou-li vystaveny například manželským konfliktům nebo vyrůstají bez otce, dochází u nich k riziku problémového chování a kriminální činnosti mnohem častěji. Zejména u mladších rodičů se můžeme setkat i s případy, kdy zakládají rodiny sami nevypělí a nepřipravení k úloze rodiče. Smutné, ale v praxi bohužel ne ojedinělé, jsou i případy tzv. nechtěných nebo nemilovaných dětí. V rámci rodiny je dítě často na vlastní oči konfrontováno se sociálně patogenním chováním, či

jeho dopady u rodičů, ale i dalších členů rodiny, zejména starších sourozenců, prarodičů i dalších. Mezi ty nejběžnější patří zejména kriminalita, alkoholismus, zneužívání omamných a psychotropních látek, gamblerství a prostituce. Výše uvedená sociálně patologická chování bývají obvykle provázána s dlouhodobou nezaměstnaností rodičů, zadlužeností a neutěšenou ekonomickou situací rodiny (Večerka, 2019, s. 496–505).

V některých případech se jako dobrý kompenzační mechanismus může ukázat náhradní vztah a péče poskytovaná jinou osobou z rodinného prostředí. Takovouto osobou pak může být třeba láskyplná a pečující babička, která svým přístupem zmírní nebo zcela zamezí vzniku nežádoucích vlivů při chybějící rodičovské péči. (Thorová, 2015, s. 44–47) I sociální izolace rodiny může mít negativní vliv na chování dítěte a mladistvých. Chybí zde přirozená podpora v rámci širší rodiny a dochází zde ke špatnému navazování vztahů v rámci vlastní komunity (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 42).

3.2.2 Psychická deprivace

V souvislosti s neuspokojivým rodinným prostředím je nutné zmínit pojem psychická deprivace. Langmeier s Matějčkem ji definují jako: „Psychický stav vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře po dosti dlouho dobu“. Autoři v roce 1986 uvádějí, že pozorovali psychickou deprivaci u dětí v ústavní péči. Bylo prokázáno, že vyšší míru rizika psychické deprivace vykazují děti, které byly v brzkém věku umístěny do ústavní péče – dětských center nebo dětských domovů. Bohužel psychická deprivace ovlivňuje vzorce chování a názory jedince i v dospělosti o to víc, pokud se problémy neřeší. Tito jedinci v dospělosti špatně navazují partnerské vztahy a mají problém navazovat hluboký a zdravý vztah s vlastními dětmi. Často se tak stane, že se nežádoucí chování přenáší na další generace. Psychická deprivace se projevuje nenápadně a v takovém rozsahu, jak je odolná osobnost jedince. Psychicky deprivované dítě se může opožďovat v psychomotorickém vývoji, mívá velké logopedické problémy v řeči nebo je příliš otevřené k cizím lidem. Dále se u psychicky deprivovaných dětí může objevit zvýšená aktivnost nebo zase naopak apatie. Psychicky neutěšené děti se dlouho snažily získat pozornost pečující osoby až rezignovaly. Hledají náhradní řešení, jak uspokojit svoje potřeby. Děti se například přejídají, týrají zvířata, jsou agresivní nebo šikánují slabší nebo menší děti. Ve školním věku tyto děti mohou mít špatný školní prospěch, který neodpovídá jejich inteligenci nebo začínají mít odchylky v chování. V pubertě je už

nežádoucí chování dítěte nepřehlédnutelné a objevují se sociálně patologické jevy v podobě lhaní, krádeží, kriminality, užívání drog, alkoholismu apod. Sociálně patologickým jevům může předcházet psychická deprivace. Veškeré chování dítěte je v tuto chvíli důsledkem psychické deprivace, a to ho nedokáže vědomě změnit. Rodiče nebo pečující osoby výchovou řeší už jenom důsledky vzniklých problémů a začínají být vyčerpaní. Není neobvyklé, že u dětí, které měly náročné dětství, prošly dětským domovem nebo jsou například z rozvedených rodin se stává, že je rodiče vychovávají jenom do období puberty.

Dobrou zprávou je, že podle současných názorů je možné při správné péči následky psychické deprivace zmírnit. Musíme však rozlišovat, kdy se jedná o genetické dispozice a kdy o psychickou deprivaci (Knebllová, Šupa, Odvářková, 2020, s. 3–11).

Na psychickou deprivaci navazuje i pojem resilience. Resilience vyjadřuje „schopnost člověka zvládat stres a konfrontaci s výrazně nepříznivými životními okolnostmi, být odolný vůči rizikovým faktorům, pružně se přizpůsobovat nastalým změnám.“ Resilience udává, jak člověka ovlivnily nepříjemné okamžiky v životě, a to i ve vztahu k rizikovému až delikventnímu chování nebo traumatu (Thorová, 2015, s. 40).

3.2.3 Zanedbávání dítěte

U rizikových rodin se častěji setkáváme se zanedbanou péčí o dítě, přičemž tyto děti bývají náchylnější k sociálně patologickému chování.

Zanedbání dítěte v rodině nebývá většinou důsledkem záměrného ubližování ze strany rodičů. Rodiče spíše nemají kapacitu zajistit všechny potřeby dítěte. Hovoříme o rodinách, které se často potýkají s nepříznivou sociální situací jako je zatížení exekucemi, ztráta bydlení, nestabilní vztahy v rodině a další problémy, které se na sebe nabalují. V důsledku špatného zacházení se může u dětí rozvinout syndrom CAN. Syndrom týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte byl poprvé popsán na III. Evropské konferenci pro prevenci týraní dětí, která se konala v Praze v roce 1991.

Odborná literatura mluví o čtyřech typech zanedbávání: fyzické, výchovné, emoční a zanedbávání zdravotní péče. Tyto jevy se často vyskytují v rodině společně a jdou ruku v ruce s chudobou a špatným sociálním postavením rodiny. Zanedbávání bývá často opakované po generace.

Jedním z vhodných preventivní nástrojů podpory rodičů je sanace rodiny. Sociální služba by se tedy měla v první řadě zaměřit na stabilitu sociální situace rodiny a rodičovské kompetence, protože sociální vyloučení rodiče omezuje v péči o dítě (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 35–39).

Rodiče z řad sociálně vyloučených vrstev obyvatel častěji zanedbávají nejen materiální, ale rovněž i citové potřeby dítěte. Rodič, který se chová tak, že nebere ohledy na potřeby svého dítěte a jeho nálady, neodvratně vyvolává u dítěte rozladění, které na sebe může brát podobu hyperaktivace nebo naopak charakter útlumu. Tyto reakce potom mohou recipročně vést k neadekvátnímu jednání rodiče. Může docházet ke špatnému zacházení s dítětem až k násilnému chování páchaném na dítěti.

Dle Polanského je pro zanedbávající rodiny typické „špatné zvládnání provozu domácnosti, fungování domácnosti je chaotické; chybí jim vedení ve smyslu absence rodinné autority; vykazují více zdravotních problémů; jsou hůře schopny řešit konflikty; jsou méně soudržné; méně vyjadřují své pocity ve slovech.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 49)

Dalším možným aspektem rozvoje patologického chování dítěte je vliv chudoby rodiny. Chudoba ovlivňuje tělesný a duševní vývoj i budoucí zařazení jedince do společnosti. Obecně je měřítkem chudoby úroveň příjmů rodiny, nízké vzdělání a málo vlastního majetku. Dle D'Onofria se u dětí z chudých rodin objevují častěji psychické problémy a společensky nežádoucí chování, u adolescentů může docházet až k delikventnímu chování (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 81–82).

3.2.4 Škola a školní prostředí

Kromě rodiny se do výchovy dítěte dílčím a často podceňovaným způsobem zapojuje rovněž škola, kterou můžeme považovat za jeden z prostředků formální sociální kontroly. Školní prostředí hraje pro dítě nezastupitelnou roli ve formování jeho osobnosti. Dítě je ovlivňováno jak ze strany učitelů a spolužáků, tak klimatem třídy nebo celé školy. Negativní přístup dítěte k plnění školních povinností, výskyt záškoláctví, výskyt šikany a časté neadekvátní konflikty dítěte se spolužáky i učiteli by měly být varovným signálem pro přijetí opatření k zajištění řádného a zdravého vývoje mladého jedince příslušnými orgány v případě, že selhává rodina. Děti, které mají problémy začlenit se do kolektivu spolužáků si pak mohou delikventním chováním kompenzovat nedostatek jiného úspěchu

a uznání. Obecně pak mají k delikventnímu chování větší sklony děti s horším prospěchem a méně oblíbené mezi učiteli a spolužáky (Večerka, 2019, s. 496–505, Nielsen Sobotková, 2014, s. 102).

Když dítě nastoupí do školy, učitel bývá z počátku jeho důležitým vzorem. Následně si dítě najde partu kamarádů a obzvlášť s příchodem puberty význam spolužáků stoupá na úkor učitele. Třída je místo, kde dítě tráví během každého dne hodně času. Vznikají zde subkultury spolužáků, do kterých učitelé nebývají tolik zasvěceni. Děti si vytvoří vlastní rituály, jazyk a různé zvyklosti. Také si vytvářejí různé koalice a podskupiny. Jedním z příkladů přirozeného rozdělení třídy může být dělení na chlapce a dívky nebo podle zasedacího pořádku v lavicích.

Celkový pocit žáka ve škole ovlivňují vztahy nejenom s ostatními spolužáky a pedagogy, ale rovněž i s jinými zaměstnanci školy, jako je třeba školník, uklízečka apod. Dle výzkumů pedagogů a psychologů děti na učitelích nejvíce oceňují trpělivý a spravedlivý přístup ke všem, vlídnost, smysl pro humor a porozumění. Učitel totiž nevědomky může upřednostňováním ostatních spolužáků nebo nezájmem o dítě nepřímo způsobit šikanu. V krajním případě pak dítě, které je již ostrakizované, učitel svým jednáním třídním agresorům „ukáže“ a ti ho začnou šikanovat. (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 74–75, Nielsen Sobotková, 2014, s. 102)

Současné výzkumy v České republice a na Slovensku ukazují souvislost mezi rizikovým chováním v adolescenci a tím, jak v tomto věku děti vnímají a prožívají emoce spojené se školou a jaký vliv na ně školní prostředí má. Studie HBSC ukazuje, že české děti mají špatný vztah ke škole, není pro ně snadné komunikovat s rodiči, neberou ohled na vstřícnost svých vrstevníků a často se dostávají do fyzických konfliktů (Orosová, Salonna dle Nielsen Sobotková, 2014, s. 104–105).

3.2.5 Záškoláctví

Záškoláctví je poruchová forma nahrazování volného času. Žák se bez vědomí rodičů dopouští úmyslného zameškávání hodin. Může jít o plánované záškoláctví, kdy dítě odchod ze školy plánuje předem a vymyslí si nějakou výmluvu. Další forma je impulzivní záškoláctví čili neplánované odchody ze školy, kdy se žák rozhodne impulzivně, že např. uprostřed vyučování odejde ze školy. Aby mohlo být záškoláctví klasifikováno jako porucha chování je nutné, aby mělo déletrvající charakter a náležitou četnost. Časově lze

hranici mezi „méně závažným“ záškoláctvím a poruchou chování vymezit přibližně obdobím půl roku, ovšem s ohledem i na četnost případů neomluvené či podezřelé absence. Příspět k chození za školu může negativní vliv vrstevníků. Z pohledu školy se jedná o neomluvenou absenci. Jako o závadovém chování o něm také mluví zákon o sociálně právní ochraně dětí v § 6 (Zákon č. 108, § 6).

Příčiny chození za školu mohou být různé. Kromě strachu ze školy se jedná o obranu před problémy nebo touhu po dobrodružství.

3.2.6 Volný čas mladistvého

Mimo rodinu a školu je dítě ovlivněno dále i tím, jak a s jakými vrstevníky tráví svůj volný čas. Vrstevnické vztahy jsou pro dítě v období dospívání velmi důležité. Dle mnoha výzkumů je však jisté, že vliv vrstevníků není vždy pozitivní. Angažovanost dítěte z „rizikové rodiny“ v nějaké společnosti pozitivně vnímané skupině, jako jsou například sportovní kroužky, skauti apod., může dítě motivovat správným směrem. Dospívající díky partě vrstevníků získá pocit sounáležitosti, participace a rovnocenných vztahů. Naopak absence smysluplně stráveného volného času či situace, kdy se dítě chytne „špatné party“ nebo se (v případě zejména západních zemí) stane členem kriminálního gangu vede k nasměrování dítěte k jeho budoucí kriminální dráze. Vlivem vrstevníků tak může dospívající převzít i nezdravé či společensky škodlivé návyky, jakými jsou zejména kouření, experimentování s drogami a alkoholem, gamblerství apod (Večerka, 2019, s. 496–505, Nielsen Sobotková, s 107).

Nebezpečí těchto rizikových aktivit akcentuje i Sobotková (2014, s. 47): „Rizikové chování v adolescentním věku je nejvíce zastoupeno právě konzumací alkoholu, kouřením cigaret a zkušenostmi s drogami, zejména s marihuanou.“

Bloomberg, americká agentura, sestavila dle dat Světové zdravotnické organizace v roce 2012 žebříček neřestí a porovnála v 57 státech z celého světa průměrnou spotřebu alkoholu, tabáku, drog a hraní na automatech u osob ve věku 15–64 let. Naše země se ve spotřebě alkoholu umístila na prvním místě, v užívání drog na druhém místě, v kouření cigaret na pátém místě a v gamblingu na dvanáctém místě (Nielsen Sobotková, 2014, s. 47).

V některých případech strach ze ztráty kamarádů může také vést k nápodobě rizikového chování i u jedince, který jinak nemá sklony užívat alkohol nebo drogy (Večerka, 2019, s. 496–505).

Český kriminalista Straus nabízí k tématu pohled z pozice policistů, kteří se zabývají bojem s kriminalitou (nejenom) mládeže a k problematice závadových part mládeže uvádí: „Mladistvý se snaží prokázat své „hrdinství“ a vyniknout při páchání trestné činnosti, někdy se podřizuje z obavy, aby nebyl z party vyloučen jako zbabělec nebo zrádce.“ (Straus, 2015, s. 324)

Na samostatnou kapitolu by bylo trávení volného času hraním počítačových her s násilnou tematikou, které u dospívajících chlapců může podporovat agresivní chování ve vztahu k vrstevníkům i k autoritám (Nielsen Sobotková, 2014, s. 48).

4 Prevence a trestní represe kriminality mládeže

Kontrola kriminality nejen mládeže je tvořena dvěma neoddělitelnými složkami, a to prevencí na jedné straně a represí na druhé straně. Prevence s represí se v některých případech vzájemně prolínají, nicméně hlavní diference tkví v tom, že prevence je aktivně zaměřena do budoucnosti, kdežto represe zpravidla směřuje do minulosti v reakci na již spáchaný delikt.

4.1 Struktura prevence kriminality

Ivana Zoubková (2019, s. 151) k prevenci kriminality uvádí: „Prevence kriminality představuje soubor nejrůznějších společenských aktivit orientovaných na odstranění, oslabení či neutralizaci kriminogenních faktorů.“ Prevenci kriminality pak můžeme chápat jednak z hlediska jejího obsahového zaměření, kdy jí lze roztřídit na prevenci sociální, situační a viktimologickou a dále lze prevenci kategorizovat i v souvislosti s okruhem adresátů, kterým je určena na: primární, sekundární a terciální.

4.1.1 Prevence kriminality z hlediska obsahu

Prevenci sociální můžeme charakterizovat jako komplexní, multioborovou a celospolečensky zaměřenou množinu činností, na jejímž základě jsou vyhledávány a pojmenovávány kriminogenní faktory a následně je vytvářena strategie za účelem předcházení zločinnosti eliminací či alespoň redukcí těchto faktorů. V rámci sociální prevence se široce uplatňují veškeré formy formální i neformální sociální kontroly. Úspěšná sociální prevence kriminality souvisí s dobrým chodem takřka celé společnosti od stabilního a kvalitního právního řádu té či oné země, přes kvalitní rodinnou a sociální politiku, boj s nezaměstnaností, regulaci alkoholu či omamných a psychotropních látek až po efektivní fungování služeb státu, včetně orgánů činných v trestním řízení. V souvislosti s prevencí kriminality mládeže je znovu nutné vyzdvihnout zejména úlohu, kterou pro dítě má jeho rodina. Zdravě fungující rodina, která nežije v sociálně tíživých podmínkách je prvotním předpokladem prevence kriminality.

Prevence situační je na rozdíl od prevence sociální zaměřena na kriminogenní situace, kdy zjednodušeně můžeme říci, že vychází z myšlenky, že příležitost dělá zloděje. Situační prevence nabývá většinou podobu technického rázu, kdy v sobě obsahuje prvky

technické ochrany objektů či majetku, popřípadě opatření za účelem ztížení možnosti získat majetkový prospěch z výnosů z trestné činnosti. Rovněž i rozumná regulace a zákonná úprava opatrování a nakládání s nebezpečnými látkami, jedy, omamnými a psychotropními látkami nebo zbraněmi ve společnosti má vliv na prevenci kriminality. Příkladem ve vztahu k mládeži uveďme třeba zákaz podávání alkoholu osobám mladším 18 let a dohled nad dodržováním těchto opatření. Do konceptu situační prevence pak tradičně zapadá i dohled nad veřejnými prostranstvími prostřednictvím kamerových systémů nebo běžná hlídková činnost obecní či státní policie, popřípadě soukromých bezpečnostních agentur.

Prevence viktimologická je nejužěji zaměřená forma prevence kriminality, která cílí na potencionální oběti trestné činnosti. Kromě viktimologie samotné dochází k využití metod a poznatků kriminalistické praxe, stejně jako ke zobecnění zkušeností skutečných obětí trestných činů.

4.1.2 Prevence kriminality z hlediska okruhu adresátů

Pojem **primární prevence** se v širším slova smyslu z velké části překrývá s pojmem prevence sociální vzhledem k tomu, že okruhem adresátů je společnost jako taková. V užším slova smyslu pak primární prevence může být široce cílena na určité vrstvy obyvatelstva, například na mládež jako takovou, popřípadě na určité regiony, jako jsou obce nebo kraje.

Sekundární prevence již cílí na úžeji vymezené skupiny adresátů, které vykazují vyšší míru rizika páchat trestnou činnost, jedná se tedy například o dlouhodobě nezaměstnané, děti a mladistvé z dětských domovů, narkomany, bezdomovce apod. Svojí rolí hraje rovněž i viktimologie, kdy cílí na potencionální oběti, což jsou osoby, které vykazují vyšší zranitelnost vůči kriminalitě. Typickým příkladem zranitelné skupiny mohou být senioři nebo příslušníci etnických či jiných menšin.

Adresáty **terciální prevence** pak již můžeme konkrétně pojmenovat. Jedná se o odsouzené pachatele trestných činů (byť z hlediska kriminologie není pravomocné odsouzení, popřípadě obvinění nutným předpokladem označení osoby za pachatele), u kterých je žádoucí zamezit nebo alespoň snížit četnost recidivního chování. Z hlediska obětí trestných činů jde pak terciální prevence nabývá podobu zejména osvěty a

poradenství za účelem předcházení viktimologické recidivy. (Zoubková, 2019, s. 151–171, Večerka, 2019, s. 506–508)

4.2 Trestní represe

Pro úplnost nelze opomenout ani represivní část kontroly kriminality. Trestní represe velmi intenzivně zasahuje do práv a svobod občanů nebo právnických osob, a proto je vykonávána a vynucována výlučně orgány veřejné moci. Ve své nejtvrděší formě se jedná o represí trestně právní, realizovanou v souvislosti s trestním řízením. Jedná se o formu represe, která je vykonávána výlučně na základě zákona a v souladu s ním, v míře nezbytně nutné orgány činnými v trestním řízení. Na trestní řízení následně navazuje povinnost podrobit se trestu (popřípadě právním následkům a podmínkám jedné z forem odklonu v trestním řízení), ať už se jedná o tradiční trest odnětí svobody nebo jiný alternativní trest. Pro zajištění řádného výkonu trestu odnětí svobody zaujímá nezastupitelnou úlohu Vězeňská služba České republiky, ale i další orgány státní moci, jako například Probační a mediační služba České republiky. Výkon trestu odnětí svobody, vězeňství, ale i alternativní tresty je problematika tak rozsáhlá, že se jí zabývá celý vědní obor, kterým je penologie a pro účely této práce není nutné tuto problematiku více rozvádět.

Výše zmíněné nástroje trestního řízení by však měly být uplatňovány tehdy, až když nelze použít jiný právní prostředek (*ultima ratio*). Tento požadavek je zakotven v zásadě subsidiarity trestní represe, kdy zákon hovoří, že „trestní odpovědnost pachatele a trestněprávní důsledky s ní spojené lze uplatňovat jen v případech společensky škodlivých, ve kterých nepostačuje uplatnění odpovědnosti podle jiného právního předpisu“ (Zákon č. 40, § 12). Mimo represí trestně právní tak významnou úlohu v kontrole kriminality hrají i nástroje „mírnější“, které vycházejí z právních norem přestupkového nebo jiného správně právního odvětví.

Určitou represivní formu mohou nabývat i různá sociálně-ekonomická opatření, u kterých se represe silně prolíná s prevencí a je cílena na potlačování sociálně patologických jevů. Taková opatření pak v praxi nemusí být nutně nebo výlučně zamýšlena pouze jako prostředek kontroly kriminality. Klasickým případem sociální represe je vysoké zdanění alkoholických nápojů nebo různé „kontrolní akce“ konané obecními policiemi za účelem odhalení osob zneužívajících sociální dávky (Karabec, 2019, s. 178–187).

4.3 Systém prevence kriminality a trestní represe v ČR

Společnost na kriminalitu reaguje různými nástroji, které můžeme souhrnně nazvat kontrolou kriminality. Jak již bylo uvedeno výše, účinná kontrola kriminality musí obsahovat zejména preventivní do budoucna zaměřenou část. V případě, že není prevence dostatečně účinná, musí nastoupit retroaktivně represe. Nejinak je tomu i v České republice.

Systém prevence kriminality je v České republice třístupňový. Nejvyšší stupeň prevence tvoří zejména orgány státní správy s celostátní působností. Vrcholným orgánem státní úrovně je již od roku 1993 Republikový výbor pro prevenci kriminality, jemuž předsedá ministr vnitra. Kromě Ministerstva vnitra ČR jsou v tomto orgánu zastoupeny rovněž další ministerstva jako např. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, Ministerstvo spravedlnosti ČR, Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy ČR a další. Republikový výbor je zodpovědný za vytváření celonárodní strategie prevence kriminality. Kromě ministerstev jsou v rámci tohoto orgánu zastoupeny i veřejné korporace, které reprezentují orgány činné v trestním řízení, popřípadě další účastníky v trestním řízení, konkrétně to jsou například soudcovská unie, policejní prezidium, Nejvyšší státní zastupitelství či Mediační a probační služba. Dalšími členy pak jsou entity napříč celým spektrem státní správy a samosprávy, zmiňme třeba Svaz měst a obcí. Mimo republikový výbor pro prevenci kriminality pak mají jednotlivá ministerstva zpravidla vlastní odbory pro prevenci kriminality. Jakýsi mezistupeň mezi státní a místní (obecní) úrovní pak tvoří kraje prostřednictvím krajských úřadů. Poslední stupeň prevence kriminality leží na bedrech jednotlivých obcí, které se mohou opírat o programy, metodická doporučení a granty Republikového výboru pro prevenci kriminality, popřípadě mohou využít podobných prostředků realizovaných kraji. Obce za účelem předcházení kriminality zpravidla zřizují komise pro prevenci kriminality a jmenují manažera prevence kriminality. Kromě toho může obec zřizovat obecní policii. (Zoubková, 2019, s. 171–177, Firstová, 2019, s. 284–285)

Orgány všech třech stupňů spolupracují s Policií České republiky, která je jako ozbrojený bezpečnostní sbor zcela zásadním aktérem v boji proti zločinnosti a rovněž disponuje ucelenými kriminálními statistikami. Policejní útvary jsou povinny působit preventivně ve vztahu ke kriminalitě na základě § 2 zákona o Policii České republiky (Zákon č. 273,

§ 2), ale také i na základě trestního řádu jako takového, kde povinnost předcházet a zamezovat páchání trestné činnosti je orgánům činným v trestním řízení explicitně vyjádřena například v ustanovení § 1 a § 158 odst. 1 trestního řádu (trestní řád, § 1, § 158). Kromě policie samotné nesmím zapomenout na další ozbrojené bezpečnostní sbory, které v rámci své specifitěji zúžené věcné příslušnosti užívají výsad a pravomocí policejního orgánu, tak jak je chápe trestní řád v souladu s ust. § 12 trestního řádu, tedy Generální inspekce bezpečnostních sborů, pověřené orgány Vězeňské služby ČR, pověřené celní orgány, pověřené orgány Vojenské policie a další.

Trestní represe a zejména její nejtvrďší forma, kterou je odnětí svobody je podrobněji zpracovaná v kapitole č. 6 Kontext výkonu trestu odnětí svobody u mladistvých.

5 Prevence kriminality pomocí sociální intervence v rodinách

Od poloviny 20. století byly rodiny, které vyžadují podporu sociálního pracovníka nebo jiného odborníka označovány jako „multiproblémové rodiny“. Pojem se v současnosti méně užívá, ale nejlépe vystihuje, s jakými těžkostmi se členové rodin, které potřebují nějakou formu podpory, potýkají. Jedná se o problémy v různých oblastech života rodiny. Pracovník pomáhá řešit rodině záležitosti spojené s bydlením, financemi, materiální podporou, závislostí na návykových látkách, péčí o děti, výchovnými problémy dětí či domácím násilím. Každá rodina řeší tyto problémy v jiné míře. Pro odborníka, který s rodinou pracuje tak nastává nelehký nicméně důležitý úkol (Matoušek, 2014, s. 13–14).

Pracovník, který rodině pomáhá, může být sociální pracovník neziskového sektoru, pracovník orgánu sociálně právní ochrany dětí (OSPOD), psycholog, sociální a speciální pedagog, lékař a další odborníci, kteří se věnují problematice těchto rodin. Cílem podpory rodiny je posílit kompetence členů rodiny a využít všechny možnosti rodiny tak, aby se předešlo hledání dalšího řešení, jako je např. umístění dítěte do pěstounské péče či výchovného zařízení. V takovém případě je snaha o častý kontakt dítěte s biologickou rodinou a návrat zpět do rodiny (Matoušek, 2014, s. 13–14).

Při práci s dětmi z „multiproblémových rodin“ je třeba zjistit, zda má dítě dobře navázané vztahy s rodiči a jestli nejsou zanedbávány základní potřeby dítěte. V situacích, kdy dítěti chybí podněty k dobrému psychickému a fyzickému vývoji je třeba se nejdříve zaměřit na vytváření a posilování citových vztahů dítěte s rodiči (Bechyňová, Konvičková, 2008, s. 40).

Práce s dětmi z takových rodin má v prevenci kriminality mládeže významnou roli, neboť poznatky kriminologie ukazují, že čím dříve mladý člověk s trestnou činností začne tím je vyšší pravděpodobnost následné recidivy, stejně jako vyšší míra četnosti recidivy. Vhodné a včasné podchycení problémového dítěte a práce s ním tak může přinejmenším oddálit start kariéry zločinu.

5.1 Multidisciplinární tým v rámci pomoci ohrožené rodině

Efektivních výsledků při pomoci rodinám bývá dosaženo společným zapojením více subjektů z řad orgánů státní správy či samosprávy, ale rovněž i dalších subjektů z řad

neziskového i ziskového sektoru za předpokladu vzájemné součinnosti. Úroveň práce s rodinou a ohroženými dětmi dle § 6 zákona 359/1999 Sb. záleží na kvalitě práce celého multidisciplinárního týmu. Spolupráce a reciprocitní výměna informací všech aktérů zainteresovaných subjektů je velmi důležitá, aby nedocházelo ke zdvojení poskytovaných intervencí a byla zachována vzájemná výměna informací mezi všemi organizacemi. Také záleží na ochotě všech, aby bylo možné zvolený postup realizovat. (Matoušek, Pazlarová, 2014, s. 37–41, Bechyňová, 2020, s. 96)

Multidisciplinární spolupráce klade velký důraz na odbornost a osobnostní předpoklady všech členů týmu. Mezi subjekty spolupráce ve prospěch rodiny a posouzení situace ohroženého dítěte nebo celé rodiny patří především sociálně-právní ochrana dětí (OSPOD), úřad práce, samospráva, školy, zdravotnická zařízení. Dále lékaři, především pediatrii, psychologové, specializovaní pedagogové, logopedi, sociální služby, policie, probační a mediační služby, soudy, ale i pěstounské rodiny. Průběh indikace ohrožené rodiny probíhá i mimo systém sociálně právní ochrany dítěte. Nejčastěji ve škole, zdravotnickém zařízení, sociálních službách nebo tam, kde dítě žije. Je důležité včas problémy identifikovat a následně splnit „oznamovací povinnost“ místně příslušnému OSPOD.

Dobrym nástrojem pomoci ohroženým rodinám je případová konference. Smyslem takové konference je, při podezření na ohrožení dítěte nebo rodiny, co nejdříve najít v rámci multioborového týmu efektivní řešení dané situace. Případová konference pomůže zhodnotit situaci rodiny a vyhledat řešení, které povzbudí a podpoří rodinu při její nepříznivé sociální situaci. Písemně zpracované výstupy spolupráce multidisciplinárního týmu mohou následně sloužit jako cenné podklady soudnímu orgánu v případě vydávání předběžného opatření. V praxi příslušné soudy ke zprávám od týmu MS o situaci v rodině často přihlíží, nehledě na to, že i sám soudce nebo vyšší soudní úředník může být též členem multidisciplinárního týmu (Bechyňová, 2020, s. 120–121).

5.2 Systém včasné intervence

Systém včasné intervence (dále SVI) je Ministerstvem vnitra ČR definován jako nástroj zlepšení systému péče o ohrožené děti a prevence sociálně patologického vývoje s efektivním využitím stávající legislativy a struktury veřejné správy (Agentura pro sociální začleňování [online]). Cílem SVI je zefektivnění metod práce za pomoci stávajících

legislativních nástrojů z oblasti delikvence dětí, trestné činnosti páchané na dětech a sociálně-právní ochrany dětí. Jedná se o koordinované poskytování sociální pomoci ohrožené mládeži s ohledem na předcházení zbytečné kriminalizace mládeže ze strany orgánů činných v trestním řízení, což zároveň přináší i úsporu sil a prostředků těchto orgánů (Protivinský, 2007). Záměrem je provázat a koordinovat všechny subjekty oblasti sociální prevence kriminality dětí a mládeže na místní úrovni. Jedná se o ohrožené děti – oběti, svědky a pachatele trestných činů a děti ohrožené sociálně patologickým vývojem. SVI vede řídicí výbor, a to jak na lokální, tak republikové úrovni.

System včasné intervence má tři pilíře. První pilíř tvoří zástupci z řad OSPOD, Policie ČR, soudů, státních zastupitelstev, probační a mediační služby, městské policie, úřadů práce, zdravotnických zařízení, škol a školských zařízení a nestátních neziskových organizací. Tým koordinuje činnost v místní lokalitě a hledá podmínky pro efektivní práci s dětmi a rodinami. Druhým pilířem je informační systém, který spravuje místně příslušný OSPOD. Třetí pilíř jsou konkrétní opatření tvořící samotný proces pomoci a intervence (Agentura pro sociální začleňování [online]).

5.3 Práce s rizikovou mládeží v rámci sociální práce

Následující kapitola shrnuje účinné formy práce s dětmi a mladistvými, které plní úlohu prevence páchaní delikventní činnosti mladistvých. Sociální práce si vytvořila vlastní metody a postupy práce a v mnoha postupech sdílí teoretické předpoklady s jinými pomáhajícími profesemi a přizpůsobuje si je svým cílům. Rozdělení metod sociální práce je následující.

Postupy práce s klientem sociální práce zaměřené na cílový subjekt. Sociální pracovník pracuje s jednotlivcem, skupinou, rodinou nebo komunitou. Dále se metody práce dělí dle aktuální situace klienta. Další metody práce se zaměřují na relevantní vztahový kontext. Práce sociálního pracovníka je zaměřená na vrstevnickou skupinu, vztahy v rodině nebo v organizaci. Další možné rozdělení je na systémové vazby – regionální, národní nebo nadnárodní (Matoušek, 2008, s. 13).

5.3.1 Streetwork

Účinnou formou práce s rizikovou mládeží je terénní forma sociální práce neboli streetwork. V západní Evropě a USA je to forma práce, která se realizuje již několik desítek let. Vznikla jako odezva na narůstající delikvenci mládeže a kriminalitu ve

velkoměstských oblastech, kterou se nedařilo běžnými způsoby práce zvládnout. (Matoušek, 2011, s. 194–196).

Odborný časopis *Journal of criminal justice* zveřejnil v roce 2016 výzkum G. M. Zimmermana, který prokázal, že adolescenti, kteří se vyhýbají násilným konfrontacím se s největší pravděpodobností sami nezapojí do násilí. Tato „americká“ studie „Examining gendered pathways in the causal chain linking neighborhood navigational strategies and unstructured socializing to adolescent violent offending“ se zabývá vztahem mezi pouliční effikací a pácháním trestné činnosti u mužů a žen, kteří používají různé strategie při komunikaci s okolím a vyhýbají se tak riziku. Sharkey (2006) se zabýval skutečností, že osoby a kontexty jsou neoddělitelně propojeny, rozlišil mládeži „vnucené“ a „vybrané“ prostředí. Vybraná prostředí jsou naproti tomu proměnlivá: mládež si může v rámci vnucených prostředí vybírat přátele, chování a prostory pro aktivity. Mládež navíc může cílevědomě pozorovat a interpretovat své okolí a následně si vytvářet strategie, jak se vypořádat s násilnými konfrontacemi a zůstat v bezpečí v kontextuální krajině.

U nás je streetwork relativně nová forma práce. Práci streetworkera zastávají především neziskové organizace v rámci nízkoprahových klubů pro děti a mládež. Předpokladem dobré práce sociálního pracovníka v roli streetworkera je jeho důvěryhodnost a příjemné – méně formální vystupování vůči dětem a mládeži, schopnost jim porozumět. Práce v terénu s mládeží významně zlepšuje povědomí o sociálních službách. Pracovník nejenomže buduje vztah důvěry a vztah s mladistvými, ale hlavně pracuje na osvětě s cílem předcházet trestným činům, které by děti v budoucnu mohly spáchat (Matoušek, 2011, s. 194–196).

5.3.2 Sanace rodiny

V poslední době se více rozvíjejí sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi (SASRD). Na základě zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách je rodinám s dětmi nacházejícím se v dlouhodobé krizi poskytována terénní nebo ambulantní formou podpora v situacích, které nezvládají samy řešit a vývoj dětí může být ohrožen. Dle zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, § 65, odst. 2 v rodinách sociální pracovníci a pracovníci v sociálních službách poskytují „výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, sociálně terapeutické

činnosti, pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí.“ (Zákon č. 108, § 65)

Jedná se o nejrůznější formy práce s rodinou. Jejím cílem je dle Bechyňové (2020, s. 18) „zastavit, zmírnit či eliminovat příčiny ohrožení dítěte nebo jim předcházet a poskytnout rodičům i dítěti přiměřenou pomoc k zachování celé rodiny, příp. podporovat dítě a jeho rodinu v situaci nutného umístění mimo domov.“ Veškeré působení na rodinu je v souladu s potřebami dítěte a mělo by přispívat ke snížení míry ohrožení dítěte. Podstatou sanace rodiny je pomoc dítěti formou práce s jeho rodinou. Sanace rodiny je realizována za účasti různých odborníků a má svoji strukturu. Návštěvy pracovníka služby sanace rodiny probíhá dle domluvy s rodinou na základě potřeby a míry ohrožení dítěte. Zpravidla schůzky probíhají jedenkrát za týden a jejich intenzita se postupně rozvolňuje. Konečným výstupem této spolupráce je písemné zhodnocení průběhu služby (Bechyňová, 2020, s 111).

V roce 2003 u nás v rámci sociální práce definoval pojem sanace rodiny Oldřich Matoušek: „Sanace rodiny/podpora rodiny – postupy podporující fungování rodiny, které jsou opakem postupů vyčleňujících některého člena rodiny kvůli tomu, že někoho ohrožuje, příp. kvůli tomu, že je sám někým z rodiny ohrožen. V současnosti v západních zemích převažuje názor promítající se i do praxe sociální práce, že sanace rodiny by měla být metodou první volby u většiny případů, kdy je sociální služba kontaktována kvůli výskytu domácího násilí. Sanace rodiny však má mnohem širší pole působnosti, například jako postup doplňující léčbu závislosti u dospělých lidí. Práce s rodinou může mít formu podpory od zaškoleného dobrovolníka, terapie poskytované profesionálem celé rodině nebo někomu z rodiny v domácím či jiném prostředí, služby poskytované rodinám (např. docházka dětí do specializovaných denních center, přípravné vzdělávání dětí před vstupem do školy, docházka do mateřských a rodinných center).“

Pracovnice OSPOD musí dobře zhodnotit míru rizika ohrožení dítěte a rozhodnout, zda lze zvládnout situaci za pomoci sanačního pracovníka, nebo jestli je pro dítě lepší přemístit jej i s rodičem do chráněného prostředí, ve kterém se učí o dítě starat. Jedná se o zařízení typu rodinného centra (bývalý kojenecký ústav) či azylový dům pro matky s dětmi. V rozhodování pracovníci, jak s rodinou pracovat, může pomoci i výše uvedený multidisciplinární tým. Nejdůležitější je pamatovat na to, aby nedošlo k zbytečnému přerušení vazby mezi dítětem a rodiči (Bechyňová, 2020, s. 110–111). V rámci sanace

rodiny je zásadní, aby multidisciplinární tým s rodiči nastavil postupy a cíle k zachování kontaktů s dítětem po umístění dítěte mimo rodinu (Bechyňová, 2020, s. 120–121).

Jestliže rodina, kde je vývoj dítěte ohrožen, není v evidenci orgánu sociálně právní ochrany dětí (OSPOD) a rodina sama nehledá řešení svojí situace, mohou nedostatky ve vývoji dítěte a mezery ve výchově odhalit další orgány sociální kontroly nebo i laická veřejnost, například členové širší rodiny, všímaví sousedé apod. Mezi neopomenutelné odborníky patří lékaři, v první řadě pediatři, kteří si mohou všimnout problémů při pravidelných dětských lékařských kontrolách apod.

Ve školním prostředí výchovné problémy zpravidla odhalí pedagog, výchovný poradce nebo metodik prevence. V českém školství chybí institut školního sociálního pracovníka, který je v úzkém kontaktu s dítětem ve škole i s jeho rodinou. V některých zahraničních zemích má tato pozice dlouhou tradici a pomáhá k indikaci multiproblémových rodin.

Mezi další institucionalizované formy práce s dětmi a jejich rodinami patří pedagogicko-psychologické poradny (PPP) a speciálně pedagogická centra (SPC), které rodinám pomáhají odhalit speciální vzdělávací potřeby dětí nebo zjistit připravenost dětí na povinnou školní docházku. Mezi jejich základní agendu patří provádění diagnostických vyšetření, dále doporučují odklad školní docházky nebo zjišťují předpoklady studijních dovedností pro další studium dětí. Také střediska výchovné péče (SVP) poskytují poradenství rodinám dětí a mladistvých s výchovnými problémy formou ambulantní nebo pobytové péče. Spolupráce se SVP je dobrovolná na rozdíl od umístění dítěte ve výchovném ústavu nebo dětském domovu, které někdy bývá další cestou dětí s problémovým chováním (Matoušek, Pazlarová, 2014, s. 84–85).

5.3.3 Sociálně právní ochrana dětí (SPOD)

Sociálně právní ochrana dětí působí na poli komplexní ochrany práv a nejlepšího zájmu dítěte. Jedná se o činnosti, které zajišťují dítěti příznivý vývoj, výchovu, ale i ochranu jeho zájmů. Řídí se zákonem č. 359/1999 Sb., o sociálně právní ochraně dětí. „Předním hlediskem sociálně-právní ochrany je zájem a blaho dítěte, ochrana rodičovství a rodiny a vzájemné právo rodičů a dětí na rodičovskou výchovu a péči. Přitom se přihlíží i k širšímu sociálnímu prostředí dítěte.“ (Zákon č. 359, §5) Sociálně právní ochranu vykonávají především orgány sociálně právní ochrany dětí (OSPOD) čili oddělení obecního úřadu s rozšířenou působností, krajského nebo magistrátního úřadu a MPSV.

Výkonem sociálně právní ochrany dětí mohou být pověřeny i další organizace. OSPOD chrání zejména zájmy nezletilých dětí dle § 6 zákona o SPOD jejichž rodiče zemřeli, neplní nebo zneužívají svojí rodičovské odpovědnosti, děti ohrožené násilím, oběti trestných činů apod. (Zákon č. 359, §6) Výkon SPOD se zaměřuje i na děti, které vedou zahálčivý a nemravný život nebo jejich chování je rizikové. Děti, které spolupracují s kurátory pro mládež na orgánech sociálně právní ochrany dětí mnohdy pocházejí z rodin, které se potýkají s více problémy v různých oblastech vnitřního i vnějšího charakteru tzv. ohrožené rodiny (Matoušek, Pazlarová, 2016, s.11–17).

Nejčastěji se pracovník úřadu vydá na sociální šetření přímo do rodiny. K posouzení situace rodiny a vyhodnocení míry rizika ohrožení dítěte je při práci s rodiči a dětmi realizována převážně metoda rozhovoru. Rozhovor se může týkat fungování rodiny jako celku nebo může být zaměřený na chování jednotlivých členů rodiny. Při posuzování situace rodiny je ale dobré využívat více metod. Z nabízených možností může pracovník využít např. pozorování v rodině, využít dotazník či různé testy. Lze pozorovat, jak na sebe vzájemně působí členové rodiny nebo pozorovat jejich interakce na zadané téma otázek. Dotazníky či testy je vhodné upravit tak, aby byly pro rodinu srozumitelné a s rodinou je nutné dobře sdělit jejich výsledky. Při práci s dětmi je vhodné využít různé techniky, jako je kreslení (např. rodiny), modelování či dokončení příběhů. Vhodným nástrojem je také ekomapa, která zobrazí vztahy v rodině a ukáže širší kontext rodiny. K práci je také relevantní využít různé dokumenty a odbornou literaturu (Matoušek, Pazlarová, 2010, s. 112).

5.4 Dobrá praxe

Za dobrou praxi jsou v českém prostředí považovány postupy, které jsou vyzkoušené, efektivní a je žádoucí je napodobovat. Jedná se o osvědčené kroky, jež jsou účinné, lze je dobře popsat a opakovat je abychom dosáhli stanoveného cíle. V zahraničí se stejné postupy realizují jako „best practice“ (Matoušek, 2016, s. 17).

V roce 2014 byl realizován výzkum zaměřený na popis a analýzu pracovních postupů OSPOD v České republice nazývaných „dobrá praxe“. Výzkumné šetření bylo zaměřené na způsoby a metody práce s rodinou, které jsou účinné a mohly by zlepšit situaci rodiny. Profese sociální práce u nás stále nemá takovou prestiž a význam jako je tomu v zahraničí a činnost orgánů sociálně právní ochrany dětí je často veřejností vnímána negativně.

Výzkum se orientoval na osvědčené a funkční postupy pracovníků, kteří vykovávají kvalitní práci a mohli by inspirovat nejenom odbornou veřejnost. Cílem šetření, na kterém se podílelo 30 sociálních pracovníků OSPOD a 31 rodin klientů OSPOD, bylo zaznamenat aplikované metody a postupy pracovníků OSPOD, které lze nazývat jako příklady dobré praxe. Závěry výzkumného šetření ukazují, že přes všechny systémové mezery a překážky pracovníci OSPOD využívají nejlepší možné postupy a metody při práci s rodinami a daří se jim účinně rodinám pomáhat v péči o ohrožené děti. Systémově si pracovníci stěžují na velké množství případové zátěže a náročnou, nepřehlednou administrativní agendu. V rámci úřadu pracovníci řeší neuspokojivé materiální zabezpečení. Chybí jim prostory pro jednání s rodiči a auta do terénu. Přesto všechno se pracovníkům daří s klienty navazovat vztah důvěry, založený na partnerském přístupu. V takovém vztahu rodiny lépe přijímají kontrolní úlohu OSPOD (Matoušek, Pazlarová, 2016).

6 Kontext výkonu trestu odnětí svobody u mladistvých

V případě odsouzení za spáchané provinění nejsou mladistvým soudy pro mládež ukládány tresty tak, jak je tomu u pachatelů dospělých, nýbrž jsou sankcionováni takzvanými opatřeními. Oproti trestům ukládaným dospělým pachatelům soudy pro mládež při určení druhu a výměry opatření přihlíží zejména k zájmu společnosti na prevenci a nápravě mladistvého pachatele, a to i na úkor principu odplaty a ochrany společnosti jako takové, která je zpravidla realizována nepodmíněným odnětím svobody.

6.1 Opatření ukládána mladistvým

Opatření, která jsou ukládána mladistvým se dělí do tří hlavních kategorií.

Výchovná opatření, která mají formu dohledu probačního úředníka, probačního programu, výchovné povinnosti, výchovného omezení a napomenutí s výstrahou.

Ochranná opatření, pod kterými nalezneme ochranné léčení, zabezpečovací detenci, zabránění věci a ochrannou výchovu.

Třetí skupinu opatření tvoří **trestní opatření**, zahrnující domácí vězení, obecně prospěšné práce, peněžité opatření, které může mít formu podmíněného i nepodmíněného, propadnutí věci, zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, zákaz činnosti, vyhoštění u cizích státních příslušníků. Nakonec nejpřísnější formu, a to odnětí svobody, které může být rovněž uloženo podmíněně nebo podmíněně s dohledem.

6.2 Odnětí svobody

Odnětí svobody je tradičně tím nejpřísnějším druhem trestně právní sankce, které zcela zásadně zasahuje do svobod a práv jedince, a proto je u mladistvých ukládáno pouze jako to nejkrajnější řešení a zejména za ta nejtěžší, zvláště závažná provinění. Trestní sazba u mladistvých se automaticky snižuje na polovinu trestní sazby ukládané dospělým pachatelům, a navíc její spodní hranice nesmí převyšovat jeden rok a její horní hranice pět let odnětí svobody.

Pokud by mladistvý spáchal takový skutek, který trestní zákoník kvalifikuje jako zvláště závažný zločin s hrozbou doživotního trestu odnětí svobody, například vraždy, tak soud

pro mládež může mladistvému uložit opatření odnětí svobody ve výši 5 až 10 let. Obecně je pak ZSM vůči mladistvým příznivě nakloněn v možnosti soudů realizovat mimořádná snížení trestní sazby pod dolní hranici trestní sazby, a to bez omezení (Novotný, 2017, s. 312–327).

Výkon odnětí svobody je pro mladistvé vykonáván ve zvláštních zařízeních Vězeňské služby České republiky, která jsou zřízena speciálně pro mladistvé odsouzence za účelem jejich oddělení od dospělých pachatelů, zejména v zájmu předcházení prizonizaci. V systému věznic tvoří tedy speciální kategorii. Opatření ukládaná mladistvým jsou upravena Vyhláškou č. 345/1999 Sb. Ministerstva spravedlnosti ČR, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody a Zákonem č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Dle § 5 odst. 3 „Trestní opatření odnětí svobody u mladistvých, kteří nepřekročili 19. rok svého věku, se vykonává odděleně od ostatních odsouzených, a to ve věznicích nebo zvláštních odděleních pro mladistvé s uplatňováním vnitřní diferenciaci.“ (Zákon č. 169, § 5, Vyhláška č. 345)

Obvinění mladiství jsou po dobu vyšetřování umístěni do Vazební věznice a ústavu pro výkon zabezpečovací detence Brno (dále jen VVaÚpVZD Brno). S mladistvými pracuje tým odborných zaměstnanců jako je psycholog, sociální pracovník, vychovatel, speciální pedagog a pedagog volného času. Mladiství obvinění jsou velmi ovlivnitelní a zranitelní mezi vězni, a proto si zasluhují speciální přístup, který má svoje zvláštní pravidla. Cíle a principy se zaměřují zejména na dokončení povinné školní docházky. Sociální pracovník ve vazební věznici zjistí, zda má mladiství dokončenou povinnou školní docházku (17 let je limit pro splnění povinné školní docházky). Pokud dokončenou základní školu nemá je mu na základě spolupráce s kmenovou školou, kterou měl obviněný před umístěním, umožněno si povinnou školní docházku dodělat formou individuálního plánu a komisionálního přezkoušení. Vazební věznice se také věnuje motivaci mladistvých k další kvalifikaci, případně jejich dalšímu vzdělání a v neposlední řadě k vyhledání vhodného zaměstnání. VVaÚpVZD Brno také učí obviněné, jak čelit problémům při výkonu vazby či trestu, snaží se na ně působit preventivně výchovnými aktivitami. Nabízí jim sportovní či zájmové aktivity, dokonce je učí se o sebe postarat (Vězeňská služba ČR, Zacházení s mladistvými a mladými dospělými [online]).

Po odsouzení jsou převezeni do jim určené věznice pro výkon trestu mladistvých. Jedná se o Věznici Všehrdy, Věznici Pardubice a Věznici Heřmanice. Ve věznicích je

uplatňován individuální přístup k mladistvým (způsoby zacházení, rozvoj emočních rozumových a sociálních schopností). Kladen je také důraz na výchovu a vzdělávání mladistvých odsouzených. Takže se věznice zaměřují na práci s odsouzenými, aby tito přijali odpovědnost za svoje činy, našli si povolání a byli schopni řešit situace v souladu se společenskými normami a pravidly.

7 Metodologie výzkumu

V diplomové práci se zabývám rodinným kontextem života mladistvých, kteří byli za svoje činy pravomocně odsouzeni za spáchání provinění a kteří tak momentálně vykonávají trestní opatření odnětí svobody. Jako výzkumnou metodu jsem zvolila kvalitativní výzkum, který umožní dané téma prozkoumat více do hloubky.

Výzkum na základě dotazníku s otevřenými otázkami mapuje rizikové faktory v rodině, které mohly přispět k delikventnímu jednání mladistvých pachatelů. Dále zkoumá, zda riziková rodina, ze které odsouzení mladiství pocházejí, spolupracovala se subjekty sociálně právní ochrany dětí nebo sociální službou, např. sociálně aktivizační službou pro rodiny s dětmi (SASRD) a zda je vůbec odsouzeným známa existence takovýchto služeb.

7.1 Kvalitativní výzkum

Při kvalitativním výzkumu si výzkumník stanoví základní výzkumné otázky, na které hledá v průběhu výzkumu odpovědi. Výzkumník při sběru a analýze dat získává informace, aby mohl vyvozovat závěry výzkumu. Sběr dat by měl probíhat v terénu po delší časový úsek se zkoumanou skupinou jedinců nebo jednotlivcem, často při běžných situacích. Výzkumník ze sesbíraných dat a na základě jejich analýzy vybere data, která k výzkumu potřebuje a udělá popis toho, co vypožadoval. Dále potom zkoumá validitu vybraného vzorku a snaží se nic nevynechat. Ve zprávě z výzkumu by se měl objevit popis zkoumaného místa, citace z rozhovorů nebo poznámky z pozorování, fotografie, videozáznamy, deníky, komentáře.

Hlavním posláním výzkumu je vysvětlit jednání a chování zkoumaných jedinců v jejich prostředí. Výsledky kvalitativního výzkumu je těžké napodobovat a zobecnit na širší populaci jako je tomu u kvantitativního dotazování. Kvalitativní výzkum pracuje s omezeným počtem respondentů a subjektivními dojmy výzkumníka. Vyčítá se mu, že je neprůhledný a má malou transparentnost. Předností je zkoumání případů do hloubky a získání jejich podrobného popisu. Výzkumník provádí komparaci výsledků, zohledňuje kontext podmínek i zkoumané situace. Kvalitativní metody přinášejí nové postoje a teorie sledovaných jevů. Různé možnosti a postupy těchto metod zajišťují důvěryhodnost výsledků (Hendl, 2005, s. 50–55).

7.2 Výzkumné otázky

1) Jaké faktory delikventní činnosti se vyskytují v rodinách mladistvých odsouzených?

Dílčí výzkumné otázky

Jaký je rodinný kontext a sociální zázemí v rodině mladistvého?

Odpověď na tuto otázku zjišťuje 1. otázka dotazníku a její podotázky a také ot. č. 6. Okruhy otázek se odkazují na kapitoly zabývající se exogenními faktory ovlivňující chování jedince – výchova, vztahy a atmosféra v rodině, rizikové faktory včetně sociálně patologických jevů v rodině, sociálně ekonomická úroveň rodiny a vliv vzdělání (zda pobírají sociální dávky, kapesné apod.).

Jak tráví volný čas mladistvý v rodině a mimo ni?

Druhá otázka dotazníku a okruhy otázek se zaměřují na exogenní faktory ovlivňující chování jedince – volný čas mladistvého, jeho zájmy, případné vzory, vliv vrstevníků a případných závadových part, zmapování sociopatogenních jevů ve volném čase mladistvého. Také zda rodina měla povědomí o tom, co ve volném čase jejich dítě dělá.

Jak ovlivnilo mladistvého školní prostředí?

Odpověď na další otázku zjišťuje 3. otázka dotazníku. Okruhy otázek se odkazují na kapitoly zabývající se exogenními faktory ovlivňujícími chování jedince – škola a školní prostředí, atmosféra třídy či zmapování sociopatogenních jevů ve školním prostředí.

Jaký je vztah mladistvého a jeho rodiny k návykovým látkám?

Další okruhy otázek se zabývají zkušenostmi s návykovými látkami v rámci celé rodiny s důrazem na možný negativní vliv na vzorce chování mladistvého, možnou psychickou deprivaci či sociálně patologické chování v rodině v otázkách dotazníku pod číslem 4.

Jaké jsou hlavní motivy kriminálního jednání mladistvého?

Okruhy otázek vycházejí z konceptuální části práce zabývající se kriminalitou mládeže a jejím rizikovým chováním. Otázkou číslo 5 a jejími podotázkami se dotazník doptává na páchanou trestnou činnost mladistvého a vědomí jeho rodiny.

2) Jakou roli hrají subjekty sociálně právní ochrany dětí a sociálních služeb v sekundární a terciární prevenci kriminality mladistvých?

Dílčí výzkumné otázky

Jaká byla spolupráce rodiny mladistvého s OSPOD či sociální službou?

Okruhy otázek pod číslem 7 dotazníku se týkají oblasti struktury prevence kriminality mládeže, prevence kriminality pomocí sociální intervence v rodinách a zjišťují, zda spolupráce s rizikovou mládeží probíhala.

7.3 Metody k naplnění cíle

Metodou bude kvalitativní výzkum, sběr a analýza dat. Výzkumné šetření bude probíhat formou dotazníků s otevřenými otázkami ve věznicích Všehrdy a Pardubice. Cílem dotazníku je zjistit, z jakého rodinného prostředí pocházejí mladiství odsouzení v těchto výše zmíněných věznicích a s jakými problémy se potýkali v dětství ve své rodině. Dotazník je koncipován tak, že zejména při nemožnosti průběžného dotazování (jaké by umožnil např. rozhovor) usnadní pokrytí pro výzkum důležitých oblastí a okruhů problematiky.

Dle prostudované literatury se pro analýzu dat shromážděných v průběhu mého výzkumu jeví jako nejvhodnější využití postupů „zakotvené teorie“. Tuto teorii vytvořili autoři Strauss a Glaser. „Zakotvená teorie je návrhem hledání specifické substantivní teorie, která se týká jistým způsobem vymezené populace, prostředí nebo doby.“ (Hendl, 2005, s. 243) Základními prvky přístupu jsou koncepty (teoretické pojmy), kategorie a propozice (tvrzení). Koncepty se mohou týkat teoretických a hypotetických pojmů a jsou základem analýzy dat. Kategorie se vytvářejí na základě analytických procesů porovnáváním rozdílů nebo podobností dat. Propozice definují poměry mezi kategoriemi a koncepty obecně, výzkumník formuluje kategorie a vztahy mezi nimi. Veškeré analytické zkoumání spěje k nalezení hlavní kategorie ze všech dílčích kategorií, jedná se o tzv. teoretické kódování. V průběhu procesu se porovnávají vytvořené koncepty a kategorie.

Tento postup má důležité kroky kódování a psaní poznámek. Kódování můžeme rozdělit na otevřené, axiální a selektivní. Analýza se začíná otevřeným kódováním, kdy výzkumník nachází témata v textu, která mají vztah k stanoveným výzkumným otázkám

a připojuje jim označení. Pomocí axiálního kódování zjišťuje příčiny, interakce a procesy a propojuje tak již zjištěné kategorie. Závěrem selektivním kódováním vyhledává hlavní kategorie vznikající teorie, která je cílem analýzy dat (Hendl, 2005, s. 243–252).

7.4 Sběr dat

Předmětem výzkumu byly osoby, které jsou pravomocně odsouzené a jsou momentálně ve výkonu trestního opatření odnětí svobody a které v době spáchání provinění byly ve věku mladistvého. Zaměřila jsem se na muže, jelikož jsem tak mohla v rámci České republiky získat větší vzorek respondentů. Poznatky kriminologie, které vycházejí zejména z oficiálních policejních či vězeňských statistik, také ukazují, že ženy tvoří přibližně 17 procent celkového počtu trestně stíhaných pachatelů, byť počet zastoupení trestně stíhaných žen pomalu, nicméně setrvale narůstá (Marešová, 2019, s 104). Z uvedeného vyplývá, že kriminalita v České republice je prozatím doménou spíše mužů. Vězeňské statistiky vydávané Generálním ředitelstvím Vězeňské služby České republiky potvrzují výše zmíněné. Mezi osobami ve výkonu trestu odnětí svobody za rok 2020 je 8 mladistvých žen, zatímco mladistvých mužů je 64. Dále viz tabulka.

Počty odsouzených mladistvých v letech 2010–2020

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Muži	142	150	134	77	77	90	67	59	50	46	64
Ženy	9	9	6	4	5	2	6	7	6	5	8
Celkem	151	159	140	81	82	92	73	66	56	51	72

Tabulka 1 – Odsouzení mladiství v letech 2010–2020 (Vězeňská služba ČR)

Jako nejvhodnější technika se jevíly osobní rozhovory s odsouzenými mladistvými ve výkonu trestu přímo ve věznicích. Vzhledem k tomu, že jsem práci začala psát v době pandemie Covid-19 ukázalo se, že realizovat osobní setkání s vězni nebude snadné. Proto jsem zvolila alternativní postup k osobním rozhovorům ve věznicích, které jsem měla v plánu původně, a vytvořila jsem dotazník s otevřenými otázkami.

Nemohu tedy posoudit neverbální projevy komunikace mladistvých při odpovědích na otázky, které bych při přímém rozhovoru mohla pozorovat. Ty by mohly napovědět, jestli respondenti rozuměli otázce, odpověď si rozmysleli, nebo naopak odpovídali jenom nedbale a bez uvážení. Chyběla i možnost doptávat se dále či podrobněji v návaznosti na poskytnuté odpovědi. Nevím také, zda respondenti odpovídali samostatně, nebo odpověď s někým konzultovali. Podle toho, jak vyplnili mladiství doplňující otázky dotazníku, si myslím, že u otevřených otázek bylo pro mladistvé mnohdy obtížné vyjádřit své myšlenky zcela přesně vlastními slovy.

Oslovila jsem Věznici pro mladistvé ve Všehrdech a Věznici Pardubice, kde mají mimo jiné zvláštní oddělení pro mladistvé vězně, kteří zde vykonávají trestní opatření. Věznici Všehrdu jsem vybrala z toho důvodu, že má pro mladistvé největší kapacitu (48 míst) a historicky byla profilována jako věznice pro mladistvé odsouzené. Věznici Pardubice jsem zvolila, protože je nejbližší mému bydlišti. Do věznic jsem zaslala email s žádostí adresovanou ředitelům věznic a se zaměstnanci věznice v Pardubicích jsem byla v kontaktu i po telefonu. Obě věznice byly mému výzkumu otevřené, ale bylo mi vysvětleno, že realizovat osobní setkání nelze, zejména s ohledem na fakt, že v době výzkumu ve věznicích platila přísná protiepidemická opatření s cílem omezit šíření onemocnění Covid-19. Věznice Všehrdu i Pardubice mi vyšly vstříc a bylo mi umožněno provést sběr dat formou anonymizovaných dotazníků, které jsem do obou věznic na vlastní náklady odeslala poštou.

Dotazník byl koncipován tak, aby byl co nejméně strukturovaný a mladiství se mohli o daných tématech snáze rozepsat. Dotazník byl rozdělen do šesti tematických okruhů zaměřených na rodinné a sociální zázemí, spolupráci mladistvých s OSPOD či sociální službou, školní prostředí, jejich volný čas, alkohol a drogy a také na motivy kriminálního jednání. Na každé stránce byla jedna nebo maximálně dvě hlavní otázky s různými podotázkami pro inspiraci k odpovědím dotazovaných. Zároveň jsem chtěla, aby se respondenti měli možnost rozepsat, a tak v dotazníku byl velký prostor k tomu, aby se

mladiství vězni nemuseli držet stručných odpovědí. Mým cílem také bylo, aby odpovídali pravdivě a neovlivňovala je návodnost otázek. Do Věznice ve Všehrdech jsem dle doporučení věznice odeslala poštou vytištěné dotazníky v počtu 25 ks a do Pardubic dotazníky v počtu 15 kusů.

Vedení věznice Všehrdu předalo dotazníky vychovateli, který je mladistvým předložil. Věznice dotazníky odevzdala všem asi 20 odsouzeným mladistvým vězňům. Dobrovolně jej vyplnilo 11 odsouzených. Dotazníky v Pardubicích byly předloženy všem vězňům ve výkonu trestního opatření a byly vyplněny všemi 7 v rámci komunitního setkání, které vedl speciální pedagog.

Věznice ve Všehrdech mi vyplněné dotazníky poštou zaslala zpět na mou trvalou adresu asi za tři týdny. Z odeslaného počtu 25 kusů se mi vrátilo vyplněných 11 dotazníků. Z Věznice v Pardubicích se mi vrátilo zanedlouho 7 vyplněných dotazníků.

7.5 Prostředí výzkumu

Věznice ve Všehrdech u Chomutova je profilována převážně jako věznice pro mladistvé odsouzené muže s kapacitou celkem 48 míst. Věznice se zaměřuje na vzdělávání vězňů ve spolupráci se Školským vzdělávacím střediskem. Odsouzení si mohou vybrat ze tří oborů: tříletých – kuchař, elektrikář a dvouletého – truhlář. Žáci, kteří mají vyměřený kratší trest, si volí mezi třemi desetiměsíčními kurzy: zámečnický, zednický, natěrač-malíř. Vězni se účastní různých sportovních akcí, které pořádá Vězeňská služba ČR i další organizace. Věznice ve Všehrdech spolupracuje s Ústavem pro výkon trestu mladistvých v Sučanech u Martina. Společně se zaměřují na sdílení zkušeností s prací s mladistvými. Ve věznici od října 2017 vykonávají trest odnětí svobody i dospělí odsouzení muži v odděleních s nízkým, středním a vysokým stupněm zabezpečení (Vězeňská služba ČR, Věznice Všehrdu [online]).

Ve **věznici v Pardubicích** si odpykávají tresty odsouzení v odděleních s ostrahou s nízkým, středním a vysokým stupněm zabezpečení. Také jsou zde k výkonu trestu specializovaná oddělení pro trvale pracovní nezařaditelné odsouzené. Pro mladistvé, kteří zde vykonávají trestní opatření, je založeno zvláštní oddělení. Vězni mají možnost vzdělávat se v různých oborech, které jsou zakončené výučním listem nebo osvědčením. Odsouzení rozvíjejí svoje zájmy při různých volnočasových aktivitách, zejména při

sportovních činnostech nebo extramurálních aktivitách (Vězeňská služba ČR, Věznice Pardubice [online]).

8 Poznatky z výzkumu

Navracené dotazníky jsem všechny důkladně nastudovala v originále. Všech osmnáct vyplněných dotazníků jsem oskenovala, abych si do nich mohla psát poznámky. Nejdříve jsem četla a hodnotila každý dotazník zvlášť a o každém dotazovaném si vytvořila souhrn poznatků o tom, jak na mě daný respondent působil nebo jaké asociace ve mně vyvolávaly jeho odpovědi. Respondentům jsem přiřadila fiktivní jména pro lepší přehlednost a zachování anonymity vězňů. Tři mladiství mi na dotazník napsali svoji přezdívku. Také mi přišel jeden nekompletní dotazník s vytrženou stranou o rodinném zázemí. Následně jsem vytvořila tabulky pro jednotlivé věznice a v nich jsem uvedla výzkumné otázky. Z poznámek jsem do tabulky vypsala odpovědi respondentů zobecněnou formou kódů (získaných pomocí otevřeného kódování), porovnávala je mezi sebou a zjišťovala shody a rozdíly. Fenomény jsem potom na základě poznatků získaných z literatury v konceptuální části práce metodou axiálního kódování porovnávala a mohla následovně vyhodnocovat. Tak jsem tvořila kategorie a podkategorie.

8.1 Rodina mladistvého

Při studiu a vyhodnocování dotazníků bylo třeba si udržet určitý nadhled. Osobně neznám prostředí rodiny, okolní faktory a vlivy působící na mladistvého, a proto bylo třeba posuzovat odpovědi respondentů jako subjektivní. Nemohu je konfrontovat s reálnou skutečností ani s názorem nestranné osoby.

8.1.1 Pozitivní vnímání rodiny

Svoji rodinu jako úplnou rodinu s dobrým zázemím a dobrými vztahy vnímá 12 mladistvých z 18¹. Kromě toho u dvou případů z pardubické věznice (Otta, 18 let; Pavel, 19 let) výchovu zajišťovali prarodiče, přičemž oba respondenti toto zázemí vnímali jako pečující a dobré. Gusta (18 let) píše o dobrém rodinném zázemí také; byl vychováván dědou, když oba rodiče byli ve výkonu trestu, a od 12 let byl v DD. (*„Otec i matka seděli*

¹ Jelikož se jedná o kvalitativní výzkum, čemuž odpovídala i volba výzkumného souboru, nelze údaje o počtech považovat za statisticky zobecnitelné na celou populaci mladistvých odsouzených. Uváděné počty tedy slouží pouze pro orientaci a představu zastoupení případů v mém výzkumném vzorku.

v kriminále, od mala mě vychovával děda, byl pro mě důležitý. Atmosféra u nás doma byla v pohodě. Cítím se doma dobře.“)

Dominik (18 let), ačkoliv vyrůstal v úplné rodině, byl od 10 let ve výchovném ústavu. Dnes jeho rodinu tvoří družka a dvě děti. Svoji rodinnou situaci v dětství dle svého vyjádření vnímal jako dobrou. Na otázku ohledně rodinného zázemí odpověděl: „*Od dětství jsem bydlel s úplnou rodinou, nejdůležitější pro mě byl můj bratr.“*

Pouze v pěti případech se objevily negativní odpovědi o rodinném a sociálním zázemí; přesto i z ostatních odpovědí lze navzdory tvrzení respondentů vyvodit, že rodinné zázemí respondentů nebylo zcela uspokojivé. V uvedených pěti případech pak respondenti zmiňují nefunkční rodinu, pobyt ve výchovném ústavu či Klokánku. Píší o patologických vztazích v rodině či špatné finanční situaci. Situace v rodině tedy musela být velmi neutěšená. Např: Nino (17 let) píše: „*Ve 13 jsem šel do DDŠ, nevycházel jsem s mámou. Měl jsem problémy ve škole, dvojky z chování. Nadávali jsme si s rodiči. Z DDŠ jsem šel v patnácti na ochrannou výchovu.“* Také Feri (18 let) zmiňuje nefunkční rodinu, když odpovídá na otázku „Jaká byla Vaše rodina v době Vašeho dětství?“, „*Nic moc, bylo to na mě drsný, otec byl v kriminále.“*

Zjištěné poznatky tak korespondují s odbornou literaturou, zmíním alespoň Psychopatologii pro pomáhající profese (Vágnerová, 2014), která popisuje modely, kdy v dysfunkční rodině se častěji než ve fungující rodině objevují negativní prvky vlastností rodičů, které zvyšují riziko nevhodného jednání s dítětem. Jedná se o nedostatečně vyvinutou schopnost sociální orientace, kdy rodič nerozumí potřebám dítěte, dítě má problémy s nízkou sebeúctou nebo naopak impulzivitou až agresivitou. Rodina, která je zdrojem zátěže pak u dítěte může být katalyzátorem závažnějších problémů, někdy i psychického rázu, jako je například narušení osobnosti (Vágnerová, 2014, s 592).

8.1.2 Trestná činnost v rodině

V rodinách dotazovaných mladistvých byl v polovině (9) případů někdo z jejích členů ve výkonu trestu nebo byl trestán. Gusta (18 let) měl ve výkonu trestu oba rodiče, Bedřich (18 let) oba bratry, Ludvík (18 let) strýce a ostatní uvedli otce. Z toho vyplývá, že tím bylo projevování osobního zájmu rodičů o dítě omezeno, protože s ním vzhledem k trestu odnětí svobody nemohli být v kontaktu.

8.1.3 Rodina s kriminální zkušeností

V polovině případů (9) vyrůstali mladiství odsouzení v rodinách s kriminální zkušeností. V 9 případech z 18 byli v rodině mladistvých odsouzení k výkonu trestu odnětí svobody rodiče nebo sourozenci. Většinou jako odsouzeného respondenti uváděli otce a v jednom případě Bedřich (18 let) uvedl, že byli odsouzeni jeho dva bratři („*Dva bratři seděli*“).

Tendence opakovat sociálně patologické jednání rodičů byla popsána ve výzkumu Culbertsona a Schellenbacha (1992). Ti zjistili, že až 70 % lidí, kteří byli v dětství vystaveni negativní zkušenosti v rodině, měli v dospělosti tendenci opakovat stejné vzorce chování (Vágnerová, 2014, s. 592). Přímou na problematiku opakování kriminálního jednání vlivem okolí poukázal E. Sutherland v jeho teorii diferenciací asociace. Uvedený autor postuloval, že kriminální chování je možno se naučit pozorováním a napodobováním v souvislosti s vzájemným působením v rámci rodiny, popřípadě dalších kolektivů (př. blízkých přátel) (Barilik, 2019, s. 67).

8.1.4 Rodina je nejdůležitější

Z prvních odpovědí, které mi přicházely, jsem ze začátku usuzovala, že nejčastěji zmiňovanou nejdůležitější osobou bude matka. Nakonec se ukázalo, že předpoklad byl chybný, protože matku jako nejdůležitější osobu zmínili mladiství jenom ve třech případech. Ostatní respondenti konkrétní osobu matky zkrátka nespécifikují.

Ač se otázka „Kdo je pro Vás v životě nejdůležitější?“ záměrně nezaměřovala na nejdůležitější osobu z rodiny, většina respondentů odpověděla, že pro ně je nejdůležitější někdo z rodiny.

Velmi emotivní odpověď napsal Jirka (19 let): „*Moje maminka, o kterou jsem přišel, když trpěla tíživou nemocí. Měl jsem ji hodně rád a pořád mám. Moje maminka byla jediná, která mě pochopila úplně ve všem. Moc mě mrzí, že jsem o ní přišel tady v base.*“

Rodinu jako takovou (bez uvedení určitého člena) považuje za nejdůležitější v životě 7 odsouzených z 18. Další uvádějí svoji současnou rodinu. Cyril (18 let) uvádí svoji současnou ženu a děti. Též Dominik (18 let) uvádí svoji současnou družku a své dvě děti a píše o nich: „*Jsou nejlepší a nejdokonalejší osoby v mém životě, na tom jediném mi záleží.*“

Eda (18 let) vnímá jako nejdůležitější svoji původní rodinu a přítelkyni. Fanda (18 let) uvádí jako jedinou a nejdůležitější osobu ve svém životě svoji přítelkyni, se kterou má už dlouhodobý vztah od svých dvanácti let.

Gusta (18 let) uvádí jako nejbližšího a nejdůležitějšího člověka svého dědu, který ho vychovával: „*Děda je nejdůležitější, jelikož se o mě stará až do teď a toho si vážím, vydržel toho hodně.*“

Feri (18 let) uvádí, že pro něj není důležitý nikdo, protože on sám je pro sebe nejdůležitější.

Bedřich (18 let) nevyplnil odpověď a David (16 let) odpověděl, že nikdo pro něj není důležitý.

8.2 Role mladistvého v partě kamarádů

Z většiny odpovědí vyplývá, že volný čas mladistvých rodina vůbec neorganizovala, nezajímala se o něj a mladiství vyrůstali bez dozoru a kontroly. V 16 případech z 18 trávili mladiství svůj volný čas s kamarády v partě. Zajímavá odpověď na otázku „Jakou roli jste měl v partě kamarádů?“ je od Karla (17 let): „*Kluk, co se nebál prosadit svůj názor, kamarádskej, štědrej, milej.*“)

V jiné otázce se roli v partě zmínil Matěj (17 let): „*V partě jsem byl jeden z hlavních.*“

Svoji dominantní roli v partě nebo postavení vedoucího party uvedlo 7 mladistvých. Feri (18 let) uvádí svoji roli v partě jako „zabiják“. Lád'a (17 let) měl v partě roli „střelec“.

V jednom případě se mladistvý Ludvík (18 let) nechal negativně ovlivnit partou. („*Roli jsem měl takovou, že své kamarády jsem odtahoval vždy od všeho, akorát mě tam pak vždy stáhli s sebou.*“)

Z otázek týkajících se trávení volného času dále vyplynulo, že na páchaní trestné činnosti mladistvého se podílela parta pouze ve dvou případech ze všech dotázaných. Další čtyři dotázaní uvedli, že trestnou činnost páchali samostatně. Ostatní se o spolupráci s partou při páchaní trestné činnosti nezmínili. Získané informace neposkytují dostatečné podklady proto, abych mohla rozhodnout o účasti party na trestné činnosti.

8.3 Volnočasové aktivity mladistvého

Z odpovědí vyplynulo, že trávení volného času mladistvých nebylo příliš pestré. Většinou uváděli, že byli na ulici, s kamarády, v partě nebo venku. Často uváděli, že páchali trestnou činností, např. drobné krádeže. Ojediněle se vyskytlo, například u Adama (19 let), že trávil čas hraním videoher a jeho vzorem jsou hackeri a programátoři.

I když se o počítačových hrách zmínil pouze jediný odsouzený, bylo by do budoucna zajímavé se otázce počítačových her věnovat konkrétněji samostatnou otázkou. Dle některých autorů může totiž hraní her na počítači nebo videoher s tématem násilí u dospívajících chlapců podpořit agresivní chování k vrstevníkům nebo autoritám, nicméně z mého výzkumu se nepodařila tato domněnka přesvědčivě potvrdit (Nielsen Sobotková, 2014, s. 48).

Sporty, jako je kopaná, hudba, nebo skate, parkour či plavání, se zabývalo 9 respondentů. Ve dvou případech se jednalo o bojové sporty.

Ve třech případech uvádějí respondenti jako trávení volného času užívání drog. „*Mám zájmy o hudbu a o trávení času s rodinou. Věděli, že jsem dělal lumpárny a věděli, že jsem bral drogy, ale nikdo mě nedokázal zastavit.*“ (Gusta, 18 let). Nino (17 let) uvádí také jako trávení volného času partu a drogy a Cyril (18 let) navíc uvádí krádeže.

8.4 Zájem rodiny o mladistvého

V rodinách, kde se rodiče věnují výchově dětí nesystematicky a nedůsledně, například tím, že je někdy trestají za něco, za co je minule nepotrestali, často dochází k tomu, že děti nedodrží společenské normy. V rodinách, kde rodiče aplikují nepřiměřeně tvrdou výchovu nebo se chovají agresivně, je také zvýšené riziko delikventního chování. Na druhou stranu absence dohledu rodičů nad dětmi může být stejně destruktivní. Delikventní chování mladistvých má přímou souvislost s tím, do jaké míry rodič ví, co jeho dítě dělá ve volném čase, s kým se kamarádí a kdy a jak chodí domů (Matoušek, Matoušková, 2011, s. 44). Špatně zvolené výchovné působení může u dětí vést k negativnímu chování (Langmeier, Krejčířová, 2006, s. 270).

Z otázek o rodinném zázemí mladistvého, způsobu trávení volného času a otázek na vztah ke škole vyplynula kategorie o zájmu rodiny o mladistvého. V těchto otázkách se

mladiství bezděčně vyjadřovali k tomu, jestli se jejich rodiče zajímali o to, co dělají, jak tráví svůj volný čas a zda se zajímali také o jejich školní práci.

Z celkového počtu dotazovaných pouze tři uvedli, že jejich rodiče věděli a zajímali se, co dělají ve volném čase. Jinak ve zbylých případech respondenti neuvedli, že se rodiče o trávení jejich volného času zajímali. Eda (18 let) uvádí, že volný čas trávil s rodiči venku na výletech. Matěj (17 let) zase uvádí, že měl řádný denní režim a dohled rodičů, přesto byl hlavní v partě. (*„Po ukončení základní školy jsem nastoupil do práce jako pomocný dělník. Po práci jsem měl málo volného času a rodiče měli přehled, co venku dělám. V partě jsem byl jeden z hlavních.“*)

8.5 Vzory mladistvého

Kromě Adama, který uvedl, že jeho vzorem jsou programátoři a hackeři, uvedli svoje vzory ještě 3 respondenti. Jirkův (19 let) vzor je Neymar, což je brazilský fotbalista. Ottův (18 let) vzor je Mike Tyson, americký boxerský šampion těžké váhy a Pavlův (19 let) vzor je Mc Gregor, irský bojovník smíšených umění (MMA). Ostatní uvádějí, že žádné vzory nemají. Ludvíkův (18 let) vzor je starší bratr. Dominik (18 let) uvádí, že se ve svém volném čase věnoval sportu, rodině a práci. (*„Zájmy sporty, různé aktivity, současně rodina, mé děti. Ve volném čase jsem chodil do práce a všelijaké různé povinnosti, co se týče role otce.“*)

Láďa (17 let) napsal: *„Vzor jsem já sám.“*

8.6 Vliv školního prostředí

Výchovné situace a události v rodině ovlivňují projevy dítěte i ve škole. Také to, jak se rodina staví ke vzdělání a dítě při něm podporuje či ne. Důležitá je spolupráce rodičů s školskou institucí. Děti tráví ve škole z celkového dne několik hodin a je nezpochybnitelné, že školní prostředí má na dítě velký vliv.

8.6.1 Pozitivní vztah ke škole

Překvapující jsou odpovědi na otázky týkající se působení školního prostředí na mladistvého. Zatímco z Věznice Všehrdy přišly vesměs odpovědi pozitivní na postoj ke škole, kdy 8 z 11 odsouzených mladistvých uvádí, že má dobrý vztah ke škole. Doslova uvádějí, že do školy chodili rádi.

Zajímavé je, že např. Gusta (18 let) uvádí kladný vztah ke škole bez konfliktů, dobrý prospěch, ale přiznává se k záškoláctví (*„Ve škole to bylo OK, někdy jsem chodil za školou.“*). Odpověď o záškoláctví se mezi všemi odpověďmi objevila pouze jednou.

8.6.2 Přístup rodiny ke vzdělání

Poměrně velký počet respondentů uvedl podporu od své rodiny nebo školy. Adam, Bedřich a Karel vnímali snahu rodiny a školy o jejich nápravu. Např. Karel (17 let): *„Učitelé se mi snažili pomoci ať si nedělám problémy, jen jsem měl svoji hlavu, bohužel spolužáci to nevnímali.“*

Jirka a Matěj byli ke školní přípravě motivováni rodiči. Matěj (17 let): *„Mojí rodiče mě podporovali ve všem, co bylo pro mě dobrý a co uznali za vhodné, ale jelikož jsem byl hloupý a myslel jsem si, že mi radí zle, ale právě, že to bylo naopak.“*

V Pardubicích je pouze 1 ze 7 odpovědí na otázky o školním prostředí mladistvých kladná. Dominik (18 let), který píše, že jeho vztah ke škole je pozitivní a jeho životní výzvou bylo mít vzdělání, se vyučil zahradníkem (*„Škola byla moje výzva. Vyučil jsem se.“*).

Ostatní mladiství z Věznice Pardubice uvádí negativní postoje ke škole s neustálými konflikty, agresivním chováním a bez zájmu rodiny o jejich školní práci.

8.6.3 Šikana ve škole

Šikana je „násilně ponižující chování jednotlivce nebo skupiny vůči slabšímu jedinci, který nemůže ze situace uniknout a není schopen se účinně bránit.“ (Vágnerová, 2008, s. 798). Výzkumy ukazují, že k šikaně dochází nejčastěji přímo ve škole, ve třídě, na chodbách nebo záchodech (Blažková, 1994). Agresorem bývá mnohdy žák, který je psychicky i fyzicky zdatný, jež se rád předvádí, často bývá bezohledný nebo v chování problémový. Nejčastěji k tomuto jednání šikany dochází na základě zkušenosti z rodiny s agresivním chováním rodičů.

Odpovědi na otázky zjišťující zkušenosti se šikanou se objevily různé. Pokud se mladiství ve škole setkali se šikanou, tak často z pozice agresora. Otta (18 let) z Věznice Pardubice uvádí, že ve škole šikanoval spolužáky a rodina se snažila o nápravu jeho chování. *„Občas jsem šikanoval, ale mě nikdy nešikanovali. Měl jsem konflikty s učiteli, rád jsem byl drzý a rád jsem se pral. Rodina mě nabádala abych chodil do školy a učil se.“*

Z Věznice Všehrdu lze vyčíst méně takových odpovědí, kdy pouze 3 mladiství z 11 vnímají neschopnost dodržovat řád. Ve škole se bavili provokacemi žáků i učitelů nebo šikanou.

Zajímavá je odpověď Fandy (18 let): „*Byl jsem třídní šašek, dělal jsem vše, aby se holky smály a šikanoval jsem starší děti.*“ 3 z respondentů uvádí dobrý prospěch, ostatní prospěch slabý.

Jirka (19 let) naopak uvedl, že bránil před šikanou spolužáka: „*Zažil jsem, jak mého kamaráda šikanovali, tak jsem se ho zastával, jelikož to byl kamarád od mala a neřešil jsem nějaké poznámky, jelikož sám o sobě šikanu nemám rád.*“

8.7 Zkušenosti s návykovými látkami

V této kategorii odpovědí se ukázalo, že návykové látky provázely život mladistvých často už od útlého věku. Až na jednu výjimku jsou všichni kuřáci. 8 z 18 respondentů uvedlo, že kouří pravidelně, z toho Bedřich (18 let) a Fanda (18 let) od 6 let. Dominik (18 let) je pouze kuřák a žádné jiné drogy neužívá. David (16 let) uvádí, že neužívá žádné návykové látky.

Zkušenost s alkoholem uvádí 5 mladistvých. Jirka (19 let) alkohol užívá pouze příležitostně. Eda (18 let) uvádí, že užívá návykové látky, ale nespécifikoval jaké.

Zkušenosti s marihuanou nebo její aktivní užívání přiznalo 8 respondentů z 18. Např. Láďa (17 let), Bedřich (18 let) uvádí užívání marihuany od 11 let, Fanda (18 let) už od 8 let.

O užívání tvrdých drog jako je pervitin se do dotazníku zmínilo 6 mladistvých z 18, z toho Fanda (18 let) je uživatelem pervitinu od 14 let. Také Pavel (19 let) uvedl svoji zkušenost s drogami: „*Mám zkušenost s pervitinem, kokainem, marihuanou, extází. Táta bral, máma taky, možná trochu mě to ovlivnilo.*“ Čtyři z uživatelů drog pocházejí z rodin, kde se běžně užívaly drogy, a to ovlivnilo negativně finanční situaci a vztahy v rodině. Radek (16 let) a Matěj (17) naopak uvedli, že nikdo doma neužíval návykové látky.

8.7.1 Vliv rodiny na užívání návykových látek

Zde je zajímavé sledovat, že v některých případech užívání drog v rodině ovlivnilo náhled mladistvých na ně pozitivně, v jiných negativně. Po osobních zkušenostech se Jirka (19

let) vyhýbá užívání tvrdých drog a má k drogám odpor, protože bratr je těžce závislý na heroinu. Na otázku „Užíval někdo z Vašich blízkých návykové látky, když jste byl malý?“ odpověděl: „*Heroinu se bojím, jelikož vím, jak na tom je můj bratr. Od té doby, co jsem to poznal ho moc nemám v oblibě, jelikož to nemám rád žádné návykové látky, heroin atd.*“

Gusta (18 let) pochází z rodiny, kdy matka je těžce závislá na pervitinu a tato závislost ovlivnila jejich celkovou finanční situaci. I přes zkušenost s drogami v rodině je sám uživatelem pervitinu. „*S návykovými látkami mám hodně moc zkušeností. Matka brala drogy a sestra. Hodně moc to ovlivnilo finanční situaci. Užíval jsem pervitin dennodenně takže jsem byl pod vlivem, než mě chytli.*“

Ve třech případech respondenti uvedli, že se u nich v rodinách neužívaly návykové látky. Ostatní se k situaci v rodině nevyjádřili.

8.7.2 Vliv drog při páčání trestné činnosti

Ve výchovném ústavu v Pardubicích uvádí 4 respondenti ze 7, že trestnou činnost páčali pod vlivem drog. Nespecifikují však jakých.

Odpověď Jirky (19 let), který má negativní zkušenost s drogami v rodině, protože jeho bratr je uživatelem heroinu zní: „*Žádnou návykovou látku jsem nebral neberu. S čistou hlavou jsem tam šel a s čistou hlavou si teď odpykávám trest.*“

Většina respondentů do dotazníku neodpověděla na otázku, za jakou trestnou činnost byli odsouzeni. Odpovědi na skutkovou podstatu svého provinění se vyhnuli a zaměřili se spíše na to, zda trestnou činnost páčali samostatně nebo s partou. Někteří přiznali pouze dílčí skutky jako maření výkonu trestu nebo uvedli útěky z výchovných ústavů. Útěky jsou variantou obranného mechanismu. Mladistvý tak může řešit problém s nepříjatelým, pro něj ohrožujícím prostředím ústavu. Útěk z domova zase značí, že v rodině něco nefunguje (Vágnerová, 2008, s. 793). Ve Všehrdech ve 3 případech mladiství přiznali loupež nebo krádeže. V Pardubicích Pavel (19 let) uvedl těžké ublížení na zdraví s následkem smrti. Otta (18 let) a Feri (18 let) uvedli těžké ublížení na zdraví.

Vysvětlení toho, že se mladistvý odsouzení vyhýbají pojmenovat skutek, který spáchaly můžeme nalézt v odborné literatuře. Trestní řízení, které pro pachatele obnáší obvinění, vyšetřování a samotné odsouzení, znamená velkou psychickou zátěž. Z hlediska

penitenciární péče se u vězněného mění dosud zažitý vzorec chování, protože ztrácí pocit bezpečí a jistoty. Projevují se u nich různé úzkosti a také obranné mechanismy jako racionalizace daného provinění do společností přijatelných témat a může docházet až ke zkreslení reality v novou snesitelnější pravdu. „Obvinění a stíhání ovlivňuje chování sociálního okolí, jedná se o obezřetnost, nedůvěru až odmítání odsouzení, a to se všemi důsledky, které přináší získání nálepky potenciálního kriminálního.“ (Fisher, Škoda, 2014, s. 188)

8.8 Zkušenosti s OSPOD

Zde se hodí vzhledem k odlišné oblasti sběru dat porovnat odpovědi respondentů. Ve Věznici Všehrdy je z vyplněných dotazníků ve většině případů patrný pozitivní přístup a kladná zkušenost a spolupráce s orgánem sociálně právní ochrany dětí. Šest mladistvých z 11 uvádí, že s OSPOD byla spolupráce dobrá. Někteří uvádějí neutrální zkušenost.

Například Bedřich (18 let) uvedl, že lituje toho, že neposlechl dobré rady a radí ostatním, aby rady OSPOD poslouchali a řídili se jimi. Na otázku „Jakou pomoc byste doporučil ostatním v podobné situaci?“ odpověděl: „*Doporučil bych jim, aby je víc poslouchali.*“

Fanda (18 let) uvádí, že OSPOD mu moc pomohl: „*Sociálku mám do teď a jsem za to rád, protože mi moc pomohla.*“ a dobrý vliv kurátorky vnímal i Jirka (19 let): „*Dostal jsem se do kontaktu s paní kurátorkou, se kterou jsem chodil na tábory atd.*“

Gusta (18 let) a Ludvík (18 let) uvádějí, že spolupráce s OSPOD vůbec neovlivnila jejich chování. Bohužel další mladiství neuvádějí, zda spolupracovali i s kurátorem pro mládež. Eda (18 let) neví, jestli spolupráce s OSPOD u něj něco ovlivnila. Dva respondenti odpověď vynechali.

Z pardubické věznice přišly ve většině případů odpovědi s negativní zkušeností s OSPOD. Je patrné, že si s pracovníky OSPOD nerozuměli nebo na ně nevzpomínají v dobrém. Dominik (18 let) uvádí, že OSPOD nenávidí: „*OSPOD = neúměrná nenávisť*“. I Lád'a (17 let) má k OSPOD negativní vztah, protože odpověděl: „*žádný vliv na mě neměl akorát mě ztěžovali život*“.

Další dva ze 7 mladistvých vězňů spolupracovali s orgánem sociálně právní ochrany dětí, ale uvádějí, že bez vlivu na jejich chování. Jeden mladistvý nemá zkušenost s OSPOD a další si na OSPOD vůbec nevzpomíná. V jednom případě byla odpověď nejasná.

Záměrem výzkumného šetření bylo mimo jiné zjistit, zda z odsouzených mladistvých má některý zkušenost s nějakou sociální službou poskytovanou dětem a mladistvým. Jedná se o různé terénní programy či nízkoprahová zařízení pro děti a mládež (NZDM) nebo sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi (SASRD), o kterých je psáno výše.

Žádný z respondentů nepsal o zkušenostech s OSPOD ve vztahu k rodině ani se nezmínil o spolupráci nebo kontaktu se sociální službou.

9 Shrnutí a diskuse

Věk respondentů v průběhu šetření se pohyboval v rozmezí 16 až 19 let. Nejčtenější byl věk 18 let, celkem 9 mladistvých. Následoval věk 17 let se 4 respondenty. Devatenáctiletí byli tři a dva šestnáctiletí.

Většina respondentů má jenom základní vzdělání. Nedokončené učiliště uvedli 3, vyučení jsou Dominik (18 let) a Feri (18 let). Gusta (18 let) a Otta (18 let) uvedli, že studují ve věznicí. Jen 5 mladistvých odsouzených z 18 uvedlo, že bylo někdy zaměstnáno. Cyril (18 let) dokonce přiznal, že byl zaměstnán na černo. Z celkového počtu jich 11 uvádí, že má dluhy, za které si můžou sami. Ludvík (18 let) uvádí, že dluhy jsou malé.

Dětství prožité v jednom nebo v několika nápravných zařízeních uvádí polovina respondentů. Bedřich (18 let) jako jediný uvedl, že byl mimo výchovný ústav také v SVP. Cyril (18 let) strávil dětství v dětském domově a odpovědi o rodině úplně vynechal.

Fanda (18 let) napsal konkrétně v jakých zařízeních byl. Od 5 let v dětském domově, následně v Dětském diagnostickém ústavu (DDÚ) Homole a Psychiatrické léčebně Havlíčkův Brod. Gusta (18 let) zase uvedl, že byl v DD od 12 let. Potom v DDŠ Hamr na Jezeře, DDÚ Liberec a Výchovném ústavu (VÚ) Pšov. Karel (17 let) byl umístěn v Klokánku Teplice v Čechách, Dětském domově Krupka, DDÚ Praha a VÚ Dvůr Králové nad Labem.

Překvapivé bylo zjištění, že ačkoli mladiství ve výkonu trestu odnětí svobody bývají mnohdy pachatelé těch nejzávažnějších provinění, je pro ně rodina dle jejich sdělení velmi důležitá. Rodina určuje první obraz světa, který dítě vnímá. Malé děti se učí vtiskováním – tedy bezděčně přejímají vše z okolního prostředí, potom nápodobou a učením. Každá rodina, ať už je z vnějšku vnímána jakkoli, je pro dítě základem, kotvou a je jím vnímána jako norma. Teprve v pozdějším věku může dítě po prožitých zkušenostech nahlížet negativní nebo pozitivní jevy ve své rodině, které chce nebo nechce následovat. Často nemá možnost ovlivnit nebo změnit životní situace, ve kterých se nachází. Ve více než polovině případů je rodina vnímána jako dobrá a pečující, i když její funkce byla narušena, byla neúplná, či dokonce dítě už od nízkého věku vyrůstalo v DD. Mladiství přiznali ve třech případech těžké ublížení na zdraví, dále loupežné přepadení, krádeže

nebo útěky a maření soudního rozhodnutí. Polovina respondentů se ke skutkové podstatě svého provinění nevyjádřila.

Mladiství také často uváděli, že byli vedoucí party. Tam, kde respondenti přiznali členství v partě, zároveň přiznali páchaní trestné činnosti v rámci skupiny. Z toho lze usuzovat, že odsouzení byli iniciátoři či strůjci trestné činnosti. I zde je opět jedna výjimka, kdy odsouzený uvedl, že byl do trestné činnosti zatažen proti své vůli. Také se zde jasně ukazuje, že vnímání svého života, rodiny a trestné činnosti je u odsouzených mladistvých velmi subjektivní. Příkladem může být Dominik. Podle informací, které uvedl, pochází z výborné pečující rodiny s dobrými vztahy, má kladný vztah ke škole i k práci. Před výkonem trestu pečoval o své dvě děti a družku. Dominikův profil neodpovídá průměrnému profilu ostatních mladistvých delikventů.

Zároveň se objevily odpovědi vypovídající o zkušenostech mladistvých s návykovými látkami přímo v rodině. Respondenti měli ve většině případů tendence opakovat tyto vzory chování, ale vyskytly se i případy, kdy si naopak vypěstovali k návykovým látkám odpor.

Z dětí vyrůstajících v nefunkčních a patologických rodinách se potom mohou stát osobnosti, které mají sklony k egocentrismu a upřednostňují uspokojení vlastních potřeb na úkor ostatních. Chybějící zázemí, pocit nepřijetí a ohrožení mohou způsobit, že obranné mechanismy psychiky jedince spustí agresi proti ostatním (Fischer, Škoda, s. 162–165). Takovou odpověď uvedl sedmnáctiletý Láďa, který je pro sebe vzorem on sám. Dále potom více než polovina respondentů říká, že žádné vzory nemá. Pokud mladiství vzory mají, jsou pozitivní – např. sportovci. Pouze jeden uvedl negativní vzor – hackery.

Jirka, Dominik a Otta, tedy v podstatě pouze šestina zkoumaných respondentů, projevují (nakolik lze vyčíst z dotazníků) snahu se po výkonu trestu začlenit do běžného života. Jirka byl od dětství motivován rodiči a měl velmi silný vztah ke své, dnes již zesnulé matce. Dominik je motivován touhou vrátit se ke své družce a dětem a být rádným otcem rodiny. Otta ve výkonu trestu studuje.

Dotazníkové šetření ukázalo i fakt, že se mladiství odsouzení vyhýbají konkretizování trestné činnosti, za kterou byli odsouzeni. Pravděpodobně k tomu mají více důvodů – snahu vypadat lepší, nepřiznávají sami sobě vinu a cítí se odsouzení neprávem nebo

naopak chtějí vinu odčinit, dále nepáchat trestnou činnost a žít svůj život v rámci legislativních a společenských norem.

Nelze také potvrdit, že pobyt v nápravném zařízení zabránil zkoumaným mladistvým v páchání trestné činnosti. Polovina respondentů z výzkumného souboru nikdy nebyla v žádném zařízení, a naopak někteří prošli mnoha zařízeními, a přesto jsou ve výkonu trestu.

Polovina mladistvých pochází z rodin, kde byl alespoň jeden jejich člen ve výkonu trestu.

Spolupráci s OSPOD vnímá více než polovina dotázaných jako pozitivní. Bohužel neuvedli konkrétně, jak pomoc nebo spolupráce probíhala. Dva uvádějí s orgánem sociálně právní ochrany dětí negativní zkušenost.

Velké množství poruch chování má kořeny právě ve špatně funkční či zcela nefunkční rodině. Jak ukázal i můj výzkum, sociálně patologické jevy určují biopsychosociální faktory, ale k hlavním faktorům se řadí rodinné prostředí. Rodinné zázemí, celková atmosféra a zkušenosti přejaté z rodinného života, stejně jako i po generace se opakující vzorce chování nebo systém hodnot členů takové rodiny následně jedinec přejímá za vlastní. Rodina zkrátka formuje identitu jedince. Nefunkční rodina pak bývá zdrojem nebo katalyzátorem výskytu patologických jevů u dětí. Dysfunkční rodina nebo taková, která má problémy s výchovou dětí, popřípadě, kde se vyskytuje porucha rodičovské role vykazuje vyšší riziko rozvoje negativních jevů, jakými jsou například psychická deprivace. Taková rodina bývá obecně náchylnější k jejímu rozpadnutí, kterému výrazně mohou napomoci sociálně patologické jevy, jako například látkové i nelátkové závislosti anebo jiné typy deviantního chování (Fischer, Škoda, s. 155–159).

10 Reflexe kontextu z pohledu sociální práce

Sociální pracovníci nepracují jenom s lidmi, kteří jsou na okraji společnosti. Každý se může dostat do situace, kdy řeší, nějakou krizovou situaci nebo je v nějaké nepohodě či nepřízni. Ani z výzkumného souboru mladistvých vězňů není zřejmé, že by se jednalo o děti výhradně ze sociálně slabých rodin. Dítě může být stejně ohrožené riziky nežádoucího chování i v materiálně zajištěné rodině, pokud v ní chybí v ní například zase emoční a citová vřelost. Ta může být naopak větší v rodině na pokraji hmotné nouze.

Z výzkumu vyplynulo, že rodina je pro mladistvé odsouzené na prvním místě. Vnímám tedy, že sociální pracovník by měl podporovat fungování a vztahy v rodině mladistvých. Mladiství v dotazníku hodnotili rodinné prostředí a atmosféru své rodiny, a to ve většině případů jako milující a přijímající. Domnívám se, že z pohledu sociální práce je více než žádoucí tuto skutečnost v dětech podporovat. Ukázalo se, jak velmi náročné bylo pro všechny odloučení od svých rodin, i když ve skutečnosti rodina nebyla tolik funkční, jak respondenti popsali.

V současné době dochází v České republice k transformaci ústavní péče. Zavírají se kojenecké ústavy, transformují se dětské domovy na domovy rodinného typu a vznikají dětská centra, kde společně mohou být maminky s dětmi. Práce OSPOD se také za léta proměnila. Jeho cílem je udržet rodinu pohromadě. Funguje zde pomoc a podpora rodinám, které nezvládají samy péči o děti a hrozí jim jejich odebrání. Systém se z mého pohledu sociální pracovnice snaží také udržet fungující vztahy rodičů s dětmi umístěnými do pěstounské péče.

Sociální práce má různé instituty, kromě OSPOD, jak rodiny podpořit. Existují různé formy sociálních služeb, které spolupracují s těmito orgány, či se kterými rodiny spolupracují dobrovolně. Tyto služby se neustále zdokonalují, aby co nejlépe dokázaly uspokojit potřeby všech rodin, kterým nabízejí svoji pomoc. Profese sociální práce má mnoho mechanismů, jak předcházet vzniku sociálně patologického chování u dětí nebo jeho včasného odhalení u malých dětí. Důležitým aspektem, na který poukázal i můj výzkum je, že sociální práce může pozitivně ovlivnit zájmy dětí, jejichž chování by mohlo být potencionálně závadové. Po správné intervenci sociální služby by ale v budoucnu nemuselo být tolik pro společnost ohrožující. V rámci systému prevence se mezi ně řadí různé programy pro smysluplné trávení volného času dětí. Nejdostupnější variantou pro

tyto děti jsou nízkoprahové kluby pro děti a mládež, které záměrně organizace zakládají ve vyloučených lokalitách či na sídlišťích měst nebo periferiích. Nízkoprahová zařízení (NZDM) jsou finančně dostupnou variantou pro mladistvé a mladé dospělé až do 26 let, protože služba je zdarma. Mladistvý zde může navazovat vrstevnické vztahy, najít pozitivní vzory nebo zjistit jaké má zájmy. Může se také svěřit sociálnímu pracovníkovi se svými těžkostmi.

Dále působí preventivně sociálně aktivizační služby (SAS), které jsou určené pro rodiny, které se ocitly v tíživé situaci a nejsou schopny ji vyřešit vlastními silami. Pracují jako sociální pracovníce s rodinami s dětmi ve službě Šance pro rodinu a ve většině rodin řeším jejich obtížnou situaci a problémy z ní vycházející. Rodiče nepracují a práci nehledají. Nebo práci hledají, ale neúspěšně. Často rodinu tvoří matka samoživitelka s dětmi. Děti mívají mnohdy problémy ve škole se spolužáky či učiteli nebo bojují se špatným prospěchem. Naše služba nabízí řešení problému a pomáhá při komunikaci se školou a úřady. Služba také pomáhá rodině organizovat každodenní režim. Dále ukazuje rodičům, jak kontrolovat školní přípravu dětí a jak jim pomáhat, organizuje pro rodiny s dětmi komunitní setkávání. S klienty služby jsme navázali dobré a fungující vztahy. Problém spatřuji v tom, že už spolupráce rodin dětí s těmito službami bývá vnímána samotnými rodinami jako ostrakizující. Sociální služby společnost někdy vnímá jako pomoc určenou pouze pro lidi na periferii, jak jsem již zmiňovala. Přitom využívání služeb je dobrovolné a je nabízeno všem.

Myslím, že zde je místo pro podchycení volnočasových aktivit u mladších dětí. Mladiství často v mém výzkumu uváděli, že trávili volný čas v partě kamarádů. Tyto děti se mohou nadchnout pro zájmovou aktivitu, najít si skupinu kamarádů a nové pozitivní vzory. Spolupráce se sociálním pracovníkem je zde velmi důležitá. Pokud naváže s rodinou takové vztahy, aby rodiče i děti akceptovali nabízené možnosti volnočasových aktivit, může pracovník pomoci i s řešením finanční stránky. Objevily se odpovědi, které uváděli kladný vztah k sociálnímu pracovníkovi. Fanda (18 let) uvádí, že OSPOD mu moc pomohl: „*Sociálku mám do teď a jsem za to rád, protože mi moc pomohla.*“

Pokud se podaří preventivně působit na dítě v raném věku a včas zachytit první výchovné problémy, můžeme s využitím možností dostupných podpůrných služeb v okolí dosáhnout zlepšení celkové situace mladistvého. Pak nebude nutná represivní forma, která již zasahuje do práv a svobod člověka. Zním takové děti, které byly vedené

intervencemi sociálního pracovníka v rodině k aktivnímu trávení volného času, k pěstování pozitivních vztahů s vrstevníky, k pečlivé přípravě do školy. Domnívám se, že díky otevřenému vztahu se sociálním pracovníkem a ochotě nechat si poradit a pomoci, měly potom snadnější vstup do dospělého života.

Závěr

Cílem mé práce bylo zjistit, jaké je rodinné zázemí mladistvých odsouzených a zda a jak mohlo ovlivnit jejich pozdější život. Sledovala jsem také, jestli jednání mladistvého ovlivnila spolupráce s orgány sociálně právní ochrany dětí. Domnívám se, že se mi podařilo stanovené cíle splnit. Odsouzení mladiství se v dotazníku rozepsali. Lze tedy i usuzovat, že jim dotazník pomohl utřídit si myšlenky a zamyslet se nad svými činy.

Více než polovina respondentů vnímá rodinu jako dobrou a úplnou, přestože uvádějí, že v rodině byl někdo ve výkonu trestu. Nejčastěji to byl otec, také oba bratři, dokonce v jednom případě oba rodiče. Ve třetině případů v rodinách užívali návykové látky jeden nebo oba rodiče. Mladiství uváděli pervitin a heroin. Pouze v jednom případě negativní zkušenost s užíváním drog způsobila odpor mladistvého k nim a zamezila experimentování s drogami. Většina dotazovaných od dětství kouřila, užívala alkohol, marihuanu a později pervitin. Drogy užívali i ti mladiství, v jejichž rodinách drogy nikdo neužíval. Rodinné zázemí v některých rodinách nahrazovali prarodiče, popřípadě někteří dotazovaní vyrůstali v dětském domově. I přes snahu zbývající části rodiny nebo vychovatelů v ústavní péči o správnou výchovu dítěte, mladiství v období puberty svůj zájem směřovali k partě, nezákonným činnostem až trestnému jednání.

Z výzkumu v mé práci je zřejmé, že rodinné zázemí ovlivňuje budoucí směřování jedince. I v rodinách, které respondenti vnímali jako fungující a s dobrými vztahy, pouze ve dvou případech rodiče dohlíželi na volný čas dětí. Stejně tak zájem rodiny o školní prospěch a chování dítěte byl ve většině případů nedbalý nebo se nikdo o jejich školní výsledky nezajímal. Přitom jejich školní docházka nebyla bez potíží, měly časté výchovné problémy, konflikty s učiteli a spolužáky a objevily se i případy šikany. Pouze jeden dotazovaný uvedl, že škola byla jeho výzvou a řádně se vyučil.

Rodiče, kteří se nezajímají o školní práci dětí a jejich volný čas a kteří neposkytují dětem bezpečné zázemí, umožní v období dospívání, kdy se osobnost jedince vyhraňuje, aby si hledal svoji cestu k uspokojení potřeby být sám před sebou důležitý, významný, uznávaný a schopný prostřednictvím party, která ho může nasměrovat k sociálně patologickému jednání. Často dotazovaní byli vedoucími nebo hlavními v partě, nebo měli nějakou specifickou přezdívku, která může ukazovat na jejich významnou roli ve skupině. Zajímavým zjištěním byl i fakt, že mnozí dotázaní nemají žádné životní vzory z řad

pozitivně vnímaných skupin nebo profesí, jakými jsou například umělci nebo sportovci. Někteří dokonce uvedli, že jsou pro sebe důležití pouze sami a sami sobě vzorem.

S tímto souvisí i druhá výzkumná otázka, která sleduje vliv Orgánu sociálně právní ochrany dětí v průběhu života mladistvého. Ve třetině případů si dotazovaní vzpomínali na spolupráci s OSPOD a na dobrý vliv, který na ně měla kurátorka nebo sociální pracovnice. Ostatní mladiství ale uvádějí, že si na spolupráci nevzpomínají, neměla na ně žádný vliv nebo žádnou odpověď neuvedli. Ve dvou případech pak mladiství vyjádřili negativní vztah nebo dokonce nenávisť k OSPOD. Domnívám se, že je to proto, že sociální pracovníci s mladistvými nenavázali dobrý vztah nebo spíše jednali s rodiči a dítě pak přebíralo názory na OSPOD od svých rodičů, kteří v OSPOD spatřovali dalšího zástupce státní represe a formální kontroly. Myslím, že zde je velký prostor pro zájem sociálních pracovníků a kurátorů o volný čas mladistvých. Zaměřit se více na zájmy dítěte, jeho volnočasové aktivity a na to, jak najít dětem oblast, ve které se budou realizovat a najdou si pozitivní vzory, které budou následovat. Cestou k tomu může být rozšíření sítě nízkoprahových center a klubů pro děti a mládež, zapojení dětí a mladistvých do sportovních aktivit a zájmových klubů.

Dle mého názoru je potřeba vyřešit problém s tím, jak dětem a jejich rodičům aktivity nabízet, aby pro ně byly zajímavé, a hlavně dostupné finančně. Tíživá finanční situace je pro rodiny těchto dětí velmi limitující. Ze zkušenosti vím, že pokud rodiče sami netrávili volný čas aktivně v zájmových organizovaných skupinách, nepovažují tyto aktivity za důležité. OSPOD úzce spolupracuje se sociálními službami zaměřujícími se na mládež a její rodinu. Je velmi obtížné, obrátit zájem rodiny tímto směrem, protože sociální služba může nabízet možnosti a ukazovat cestu k řešení problému. Nemůže ale přikazovat a nikoho nutit. Někteří dotázaní uvedli, že litují toho, že nedbali dobrých rad sociálních pracovníků. Uvědomují si, že se jim pracovník snažil pomoci a ve výkonu trestního opatření s ním také spolupracují.

Existují jistě mnohá nízkoprahová zařízení nebo různé organizace nabízející volnočasové aktivity pro děti nebo již zmíněné služby pro rodiny s dětmi. Jde ale o to, jak nasměrovat děti a jejich rodiče k nim, jak vzbudit jejich zájem a vysvětlit důležitost takového způsobu smysluplného trávení volného času. Myslím, že to je další úkol sociální práce, který může zvýšit šanci dětí z patologického rodinného prostředí na řádný život ve společnosti.

Bibliografický seznam

AGENTURA PRO SOCIÁLNÍ ZAČLEŇOVÁNÍ, Týmy pro děti a mládež a systém včasné intervence. Socialni-zaclenovani.cz [online]. ©2022 [cit. 2022-03-10]. Dostupné z: <https://www.socialni-zaclenovani.cz/oblasti-podpory/rodina-a-socialne-pravni-ochrana-ditete/tymy-pro-deti-a-mladez-a-system-vcasne-intervence/>

BECHYŇOVÁ, Věra a Marta KONVIČKOVÁ. 2020. *Sanace rodiny, sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-1624-7.

BOWLBY, John. 2010. *Vazba. Teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-670-4.

ČÁP, Jan. 1993. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum. ISBN 80-7066-534-3.

FISHER, Slavomil a Jiří ŠKODA. 2014. *Sociální patologie. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5046-0.

GENERÁLNÍ ŘEDITELSTVÍ VĚZEŇSKÉ SLUŽBY ČR. 2020. *Statistická ročenka 2020*. Odbor správní Generálního ředitelství Vězeňské služby České republiky.

GRIVNA, T., M. SCHEINOST a I. ZOUBKOVÁ a kol. 2019. *Kriminologie*. Vyd. 5. Praha: Wolters Kluwer ČR. ISBN 978-80-7598-554-5.

HENDL, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 80-7367-040-2.

CHVÁLA, Vladislav a Ludmila TRAPKOVÁ. 2014. *Žena a muž v rodině*. Vyšehrad. ISBN 978-80-7429-479-2.

KONRÁD, Z., V. PORADA, J. STRAUS a J. SUCHÁNEK. 2015. *Kriminalistika. Kriminalistická taktika a metody vyšetřování*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-547-0.

KRAUS, Blahoslav. 2008. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál. ISBN 80-7367-383-3.

- KRAUS, Blahoslav a Věra POLÁČKOVÁ a kol. 2011. *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido. ISBN: 80-7315-004-2.
- LANGMEIER, Josef a Dana KREJČÍŘOVÁ. 2006. *Vývojová psychologie*. Vyd. 2. Praha: Grada. ISBN 80-2471-284-9.
- MÁCHOVÁ, Jiřina. 1974. *Duševní hygiena rodinného života*. Praha: Avicenum.
- MATĚJČEK, Zdeněk. 1994. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál. ISBN 80-85282-83-6.
- MATOUŠEK, Oldřich. 2003. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Slon. 80-86429-19-9.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. 2008. *Metody a řízení sociální práce*. Vyd. 2. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-502-8.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. 2010. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-739-8.
- MATOUŠEK, Oldřich a Andrea MATOUŠKOVÁ. 2011. *Mládež a delikvence. Možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-825-8.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ a kol. 2014. *Podpora rodiny: manuál pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0697-2.
- MATOUŠEK, Oldřich a Hana PAZLAROVÁ. 2016. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí. Dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-3336-7.
- MILOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. 2006. Grada Publishing. ISBN 80-247-1362-4.
- MAZAL, Wolfgang. 2011. Familie und Verfassung in Österreich. Beziehungsweise Informationsdienst des Österreichischen Instituts für Familienforschung.
- MUSILOVÁ, Zuzana. 2018. Alexithymie In: Pro terapie [online]. 14 prosince 2018 [cit. 2022-05-22]. Dostupné z: <https://www.proterapie.cz/2018/12/14/alexithymie/>

NIELSEN SOBOTKOVÁ, Veronika a kol. 2014. *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Grada Publishing. ISBN 978-80-247-4042-3.

NOVOTNÝ, František a kol. 2017. *Trestní právo hmotné*. Aleš Čeněk. ISBN 978-80-738-0651-4.

PETRUSEK Miloslav a kol. 1991. *Velký sociologický slovník*, 2. svazek. Praha: Karolinum. ISBN 80-7184-310-5.

POLICIE ČR, Statistiky kriminalita. Statistické přehledy kriminality za rok 2021. Policie.cz [online]. ©2022 [cit. 2022-02-9]. Dostupné z: <https://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>

PRÁVO NA DĚTSTVÍ, Attachment. Pravonadetstvi.cz [online]. ©2022 [cit. 2022-05-12]. Dostupné z: <http://www.pravonadetstvi.cz/odbornici/attachment/>

PROTIVINSKÝ, M., K. KLVAŇA a J. HLAVÁČEK. 2007. *Základy kriminalistiky*. Vyd. 2. Praha: Armex. ISBN 978-80-86795-50-8.

SATIROVÁ, Virginia. 1994. *Knih o rodině*. Knižní klub. ISBN 80-901325-0-2.

ŞENTÜRK PİLAN, Birsen a kol. 2020. Sociodemographic Characteristics and Psychiatric Evaluation of Juvenile Delinquents. *Yeni Symposium*, č. 58, str. 19. ISSN 13044591.

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104 ze dne 2. září 1990 o sjednání Úmluvy o právech dítěte. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 22. Dostupné také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-104>. ISSN 1210-0005.

STŘEDISKO NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČE. 2021. *Průvodce náhradní rodinnou péčí*. Praha: Nadace Terezy Maxové.

THOROVÁ, Kateřina. 2015. *Vývojová psychologie, proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0714-6.

VÁGNEROVÁ, Marie. 2008. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-414-4.

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČR, Vazební věznice a ÚPVZD, Brno. Zacházení s mladistvými a mladými dospělými. Vscr.cz [online]. ©2022 [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/vazebni-veznice-a-upvzd-brno/sekce/zachazeni-s-mladistvymi>

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČR, Věznice Všehrady. Základní informace. Vscr.cz [online]. ©2022 [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-vsehrady/sekce/zakladni-informace>

VĚZEŇSKÁ SLUŽBA ČR, Věznice Pardubice. Základní informace. Vscr.cz [online]. ©2022 [cit. 2022-04-18]. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/organizacni-jednotky/veznice-pardubice/sekce/zakladni-informace>

VODNIK, V. D. 2019. Dysfunctional family as one of the factors of juvenile delinquency. *The Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, Philosophies of Law, Political Science, Sociology*, 4 (43), 133–142. ISSN 2663-5704.

Vyhláška č. 345 ze dne 21. prosince 1999, kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody. Dostupná také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-345>.

Zákon č. 40 ze dne 8. ledna 2009 trestní zákoník. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 11. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40>. ISSN 1211–1244.

Zákon č. 89 ze dne 3. února 2012 občanský zákoník. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 33. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2012-89>. ISSN 1211–1244.

Zákon č. 108 ze dne 14. března 2006 o sociálních službách. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 37. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-108>. ISSN 1211-1244.

Zákon č. 141 ze dne 29. listopadu 1961 o trestním řízení soudním (trestní řád). In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 66. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1961-141>. ISSN 1211–1244.

Zákon č. 169 ze dne 30. června 1999 o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 58. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169>. ISSN 1211–1244.

Zákon č. 218 ze dne 25. června 2003 o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (zákon o soudnictví ve věcech mládeže). In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 79. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2003-218>. ISSN 1211–1244.

Zákon č. 273 ze dne 17. července 2008 o Policii České republiky. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 91. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2008-273>. ISSN 1211- 1244.

Zákon č. 359 ze dne 9. prosince 1999 o sociálně-právní ochraně dětí. In: *Sbírka zákonů České republiky*. Částka 111. Dostupný také z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-359>. ISSN 1211–1244.

ZIMMERMAN, Gregory M. 2006. Delinquency in male adolescents: The role of alexithymia and family structure. *Journal of Adolescence*. č. 29. ISSN 0140-1971.

ZIMMERMAN, Gregory M. 2016. Examining gendered pathways in the causal chain linking neighborhood navigational strategies and unstructured socializing to adolescent violent offending. *Journal of Criminal Justice*, č. 46. ISSN 0047-2352.

Seznam zkratk

DD	Dětský domov
DDŠ	Dětský domov se školou
DDÚ	Dětský diagnostický ústav
MMA	Mixed martial arts – smíšená bojová umění
MPSV	Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky
MVČR	Ministerstvo vnitra České republiky
NZDM	Nízkoprahové zařízení pro děti a mládež
OSPOD	orgán sociálně právní ochrany dětí
PPP	Pedagogicko-psychologická poradna
SAS	Sociálně aktivizační služba
SASRD	Sociálně aktivizační služba pro rodiny s dětmi
Sb.	Sbírka zákonů České republiky
SVP	Středisko výchovné péče
SPC	Speciálně pedagogické centrum
SPOD	Sociálně právní ochrana dětí
SVI	System včasné intervence
ZSM	Zákon o soudnictví ve věcech mládeže
USA	United States of America – Spojené státy americké
VVaÚpVZD Brno	Vazební věznice a ústavu pro výkon zabezpečovací detence Brno
VÚ	Výchovný ústav

WHO	World Health Organization – Světová zdravotnická organizace
HBSC	Health Behaviour in School-aged Children – Mezinárodní výzkumná studie o zdraví a životním stylu dětí a školáků

Seznam tabulek a grafů

Obrázek č. 1 Vývoj kriminality mladistvých 2010 - 2021

Obrázek č. 2 Struktura kriminality mladistvých

Obrázek č. 3 Celková struktura kriminality

Obrázek č. 4 Celkem stíháno mladistvých v letech 2010–2021

Tabulka č. 1 Odsouzení mladiství v letech 2010–2020

Seznam příloh

Příloha č 1. Anonymní dotazník k zjištění rodinného zázemí mladistvých

Anonymní dotazník k zjištění rodinného zázemí mladistvých

Jsem studentkou oboru Charitativní a sociální práce na Palackého univerzitě v Olomouci. Kromě toho v rámci svého povolání už několik let pomáhám zvládat obtížnou situaci dětem a mladistvým v rodinách i mimo ni. Obracím se na Vás s žádostí o pomoc při vyplnění dotazníku, který jsem vytvořila. Uvedený dotazník jsem vypracovala proto, aby pomohl objasnit situaci v rodinách a umožnil mi získané poznatky využít v lepší a cílenější pomoci dětem, které ji mohou potřebovat.

Vaše odpovědi v dotazníku jsou anonymní a budou sloužit jenom pro účely výzkumu k mé diplomové práci na univerzitě. Na dotazník proto neuvádějte svoje celé jméno.

Chtěla bych Vás poprosit o pravdivé odpovědi, jenom tak dokážeme systém pomoci dětem v nepříznivé situaci změnit k lepšímu. Když nebudete moci odpovědět pravdivě, raději na otázku neodpovídejte vůbec.

Odpovědi prosím vypište. Otázky jsou vyznačeny tučně. Pro inspiraci, jak odpovídat, jsou kurzívou vypsané podotázky. Rozsah odpovědí není stanovený. K dotazníku jsem přiložila volné listy papírů pro možnost se rozepsat.

Za vyplnění dotazníku Vám moc děkuji.

1. Koho počítáte do své rodiny?

Jaká byla Vaše rodina v době Vašeho dětství? (Zohledněte celé dětství.) S kým jste bydlel ve společné domácnosti jako dítě? Kdo pro Vás byl v dětství důležitý, ať už jste bydleli spolu, nebo ne? Kde jste vyrůstal a jak jste byl vychováván? Jaká byla finanční situace u Vás doma?

Jaká byla atmosféra u Vás doma?

Představte si, že jste malý kluk: jak se u Vás doma cítíte?

Jaká je vaše rodina teď? S kým máte v současnosti nejbližší vztah?

2. Jak jste trávil volný čas před Vaším odsouzením?

Jaké máte zájmy? Kdo je Váš vzor (pokud někdo takový je)? Co je pro Vás nejdůležitější při trávení volného času?

Věděli Vaši rodiče nebo blízcí, co jste ve volném čase jako dítě dělal?

Jakou roli jste měl v partě kamarádů?

3. Jaký vztah jste měl ke škole?

Jaká byla atmosféra u Vás ve třídě? Jak jste se ve třídě cítil Vy sám? Jaké jste tam měl postavení? Bavilo Vás být ve škole? Setkal jste se ve škole s nějakým dobrým člověkem (ať už to bylo dítě, nebo dospělý)?

Zažil jste, že Vás nebo někoho jiného ve škole šikanovali?

Popište, jestli jste měl ve škole nějaké konflikty, případně s kým a kvůli čemu. Jak se na konflikty dívali ostatní, ať už učitelé nebo spolužáci.

Jak vás při školní docházce podporovala Vaše rodina? Nebo Vám školní práci naopak rodina komplikovala?

A jaký jste měl ve škole prospěch?

4. Jaké máte zkušenosti s návykovými látkami?

Jaké máte zkušenosti s alkoholem a cigaretami? Jakou máte zkušenost s jinými drogami? (např. marihuana, extáze, pervitin, kokain, heroin...)

Užíval někdo z Vašich blízkých návykové látky, když jste byl malý? A pokud ano, máte pocit, že vás to ovlivnilo? Také můžete uvést vliv užívání návykových látek na Vaše vztahy s ostatními lidmi v dětství i v současnosti.

Napište, zda máte zkušenost s tím, že Vám užívání návykových látek ovlivnilo finanční situaci.

Napište, zda jste užil nějakou návykovou látku před nebo během spáchání skutku, za který jste byl odsouzen.

5. Za co jste byl odsouzen?

S kým jste páchal trestnou činnost? Věděli o tom u Vás doma? Byl z Vaší rodiny ještě někdo trestně stíhaný (a jaký s ním máte vztah)?

6. Kdo je pro Vás v životě nejdůležitější? (Můžete o něm nebo o nich něco napsat.)

7. Jaký vliv na Vás měl Orgán sociálně právní ochrany dětí (OSPOD, „sociálka“) nebo nějaká sociální služba?

Dostal jste se do kontaktu s některou z takových služeb? Jak jste se na působení OSPOD či jiné služby díval? Jak to vypadalo, když k Vám chodila pracovníce nebo pracovník OSPOD? Na co jste se zaměřovali? Pomohl Vám OSPOD nebo sociální služba v něčem? A v čem případně? Jakou pomoc byste doporučil ostatním v podobné situaci?

Doplňující otázky:

Kolik je Vám teď let?

.....

Jaký je Váš rodinný stav?

.....

Jaké máte vzdělání?

.....

Máte partnerku?

.....

Máte děti? (A kolik?)

.....

Byl jste před nástupem do vězení zaměstnaný?

.....

Kolik máte sourozenců?

.....

Máte se sourozenci společně oba nebo jednoho rodiče (případně s někým oba, s někým jen jednoho)?

.....

Žil jste se sourozenci ve společné domácnosti nebo jste vyrůstali v dětském domově či u pěstounů? (Případně po jakou dobu?)

.....

Jaká je Vaše finanční situace? Máte případně problém s dluhy?

.....

Byl jste jako dítě někdy v zařízení typu středisko výchovné péče, diagnostický, výchovný ústav (a ve kterém případně)?

.....